

LES RELACIONS COMERCIALS IBERES

Desenvolupament de l'escriptura ibèrica i visió
exterior de la Península

GERARD HOSTENCH BASO

Tutor: Jordi Pérez González
Treball de Final de Grau
Història Antiga-Arqueologia Ibèrica
Facultat de Lletres
Universitat de Girona
23/07/2022

Resum:

El comerç entre “ibers” i mercaders provinents d’altres cultures es documenta des del segle VII aC, dates atorgades per les troballes arqueològiques, indicant en certs casos un contacte més prematur, a finals del segle VIII aC, moments en els quals no es podria parlar sobre una cultura ibèrica com a tal, sinó més aviat pre-ibèrica. Aquests contactes comercials i, juntament amb aquests, l’arribada de productes forans, porten a plantejar un paper central de les importacions, sent una de les grans causes que van portar a l’estratificació social i la centralització del poder, esdevenint en el que coneixement com pobles ibers, sorgint al segle VI aC. Sorpren el fet que al territori nord-est peninsular aquestes primeres importacions van provenir de mercaders fenicis, assenyalant la gran influència que aquesta cultura va exercir sobre les poblacions d’aquest territori des d’una època molt antiga. Un segle més tard, els grecs van prendre el protagonisme dels fenicis en l’aspecte comercial d’aquesta zona, establint-se com els principals mercaders, tot i que no es van perdre els contactes amb el món fenici fins a la conquesta romana del territori. L’escriptura ibèrica es relaciona amb el comerç, interpretant la seva creació per a resoldre els problemes de comunicació entre poblacions amb llengües diferents. En aquest treball també surten reflectides les interpretacions peninsulars que els autors clàssics van realitzar, mencionant en moltes ocasions les grans riqueses que aquest territori oferia, sent un reclam per les persones a la recerca de riqueses.

Paraules clau: comerç, ibers, grecs, fenicis-púnics, escriptura ibèrica, segles VII i II aC.

Índex de continguts

1.- Introducció	4
2.- Historiografia. El món dels ibers	6
3.- Llengua i escriptures ibèriques	11
3.1.-Breu debat entorn a la relació entre la llengua ibèrica i el basc	16
4.- Etimologia i geografia d'Ibèria	17
4.1.- La descoberta d'Occident: ubicació i mite	19
4.2.- La creació del <i>topos</i> ibèric: els autors clàssics	24
5.- El comerç Iber: inici del comerç entre poblacions foranes i poblacions peninsulars	31
5.1.- El propòsit de les àmfores ibèriques	34
5.2.- Consumidors de les importacions en les societats pre-ibèriques i ibèriques	36
5.3.- El canvi en la demanda	38
5.4.- Evolució cronològica de les importacions a partir del segle V aC. Complexització del sistema social i econòmic dels pobles ibers dins de l'escenari del comerç transmarí	40
5.5.- Testimonis d'altres intercanvis i relacions extrapeninsulars. Possible establiment de pobladors forans	43
5.6.- L'entrada dels itàlics i la renovació competencial	44
6.- Conclusions	46
7.- Bibliografia	48

1.-Introducció

El tema que centra l'interès del meu Treball de Final de Grau (a partir d'ara, TFG) està relacionat amb els primers contactes socioeconòmics dels pobladors de la península Ibèrica, especialment els del nord-est, entre *ca.* els segles VII i II aC i els pobles al seu orient arribats a través del mar. L'interès per la història dels ibers és un dels temes més prolífics dins de la historiografia actual, i el seu coneixement resulta cada vegada més complet gràcies a les contínues troballes arqueològiques de les restes de la seva activitat cultural. Un dels escenaris que genera un major nombre de treballs és el destinat a donar a conèixer la convergència entre les relacions ibero-gregues i en paral·lel, la formació de les estructures politicosocials de les diferents comunitats peninsulars, entre ells podem destacar algunes obres essencials com: Aranegui 1998, 2015; Gracia, Munilla 2000; Gracia 2008; Ruiz, Molinos 1993; Sanmartí, Santacana 2005 o Fundación “La Caixa” 1998. Si bé el meu TFG s'insereix dins d'aquesta dinàmica d'estudi, i podem sumar-lo dins d'una extensa llista de TFG's que han plantejat l'anàlisi de diferents aspectes del tema¹, el nostre estudi incorpora al guió un tercer actor, els púnics. Per això, plantejem observar l'origen de les primeres relacions transmarines, no des d'una perspectiva dual, sinó incorporant a l'elenc protagonitzat pels pobles ibers, als actors secundaris, als migrants grecs i púnics; tot això, des d'una perspectiva comercial.

Per aprofundir en aquest tema, examino la creació de textos sobre la geografia, els habitants i els productes que es van originar amb la intenció d'informar i captar l'atenció dels pobles mobilitzats. Aquests textos, produïts pels vencedors, grecs i romans, ens permeten conèixer alguns dels béns més desitjats per a l'intercanvi comercial, entre els quals destacaven els metalls preciosos, originant un tipus de literatura propera a la mitologia, i sobre la que posem especial atenció per no confondre-la amb la quotidianitat del comerç internacional. A partir d'aquí, diversos elements ens permeten conèixer l'existència d'aquest contacte, on l'escriptura i la cultura material es converteixen en les nostres aliades per provar la normalitat de les relacions entre els tres pobles. La nostra visió no ve a trencar amb el discurs historicista tradicional, sinó que planteja nous elements per dinamitzar la complexitat del primer sistema de relacions al qual es van haver d'enfrontar els ibers en fixar-se les rutes dels pobles marins i incrementar-ne el contacte. Així, assenyalem que els púnics -i posteriors extensions derivades del mateix poble, com els sud-peninsulars o ebusitans- van assumir un rol d'influència molt més gran al que fins ara s'havia

---

¹Per citar-ne alguns exemples recents: Montserrat Sanahuja, F. 2013. *El món simbòlic dels Ibers a través de les representacions zoomorfes*. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Consulta: 19 Maig 2022]. Disponible a: <http://hdl.handle.net/2445/49862>; Vidal Anglada, A. 2016. *L'urbanisme durant l'ibèric ple a Catalunya*. Girona: Universitat de Girona. [Consulta: 20 Maig 2022]. Disponible a: <http://hdl.handle.net/10256/12891>; Rotxés Morales, C. 2020. *Religió en el món ibèric*. Girona: Universitat de Girona. [Consulta: 20 Maig 2022]. Disponible a: <http://hdl.handle.net/10256/18748>. Anguera Oller, M. 2021. *Els assentaments del nord-est peninsular entre l'arribada dels cartaginesos i les primeres revoltes contra els romans*. <http://hdl.handle.net/2445/183144>. Barcelona: Universitat de Barcelona. [Consulta: 19 Maig 2022].

cregut en el territori, i la visibilitat del qual potser va activar l'interès d'altres colons, com els grecs. Un estudi detallat de les restes arqueològiques, principalment les d'origen ceràmic, ens ajudarà a comprendre fins a quin punt posar el focus en la competència generada pels altres, en la seva recerca per fer-se públics i controlar els mercats ibers, resulta fonamental per aprofundir entorn de la realitat econòmica del període.

Aquest TFG s'articula en quatre blocs ben definits. El primer té a veure amb la historiografia generada de l'estudi del món iber, donant origen a l'estat de la qüestió que ens interessa. Després de ressaltar la producció científica de lectura obligada i l'estat actual de la investigació, donem pas a un segon apartat destinat a donar a conèixer la llengua i les escriptures iberes, algunes, fruit d'aquest contacte internacional i d'altres, fomentades per fixar les bases de l'intercanvi de productes, mitjançant les seves qualitats, quantitats i preus finals. El tercer capítol vertebrava el TFG a través de l'estudi de la geografia mítica d'Ibèria, assenyalant els productes *top* de l'emergent comerç peninsular destacats pels autors clàssics. Aquí presentem temporalment les veus més notòries sobre què trobar i on trobar els béns de més interès i benefici als mercats mediterranis i, de passada, comentar l'existència d'un diàleg etimològic sobre el terme Ibèria a la investigació actual. L'estudi i la presentació d'aquests tres apartats han resultat una novetat al meu hàbit d'estudi, assumint l'ofici d'historiador des d'una perspectiva metodològica tradicional, on la lectura de fonts literàries clàssiques i de bibliografia moderna han significat el meu dia a dia². La quarta secció del TFG, més centrada en els resultats derivats de les desenes d'excavacions arqueològiques realitzades al territori català i la publicació de la cultura material, especialment ceràmica, és indispensable per provar estadísticament els diversos canvis en la demanda ibera, així com l'evolució de les relacions de púnics i grecs a la regió, element fonamental de les realitats comercials. Aquí afegim nous elements d'anàlisi, com l'intercanvi d'altres productes de consum relacionats amb els grups socials dirigits, l'estudi de l'estructura de consum essencial per a la importació de béns de prestigi, o l'estudi numismàtic d'algunes ciutats com a prova d'una independència relativa en les possibles aliances internacionals.

A continuació, s'afegeixen unes conclusions generals respecte als temes tractats i finalment se suma una secció de la bibliografia emprada, incorporant, quan es coneix, un identificador digital DOI o URI que en facilita la consulta i el futur control de citacions en línia. Finalment, he decidit fer servir el sistema de citació Harvard, incorporant les referències específiques al text i només sumant cites a peu de pàgina per completar aspectes terminològics o proposar bibliografia general d'algun personatge o temes d'estudi.

---

²Aprofito per mostrar el meu agraïment a Joan Sanmartí, Josep Burch, Mateu González i Gerard Cabezas per haver-me facilitat bibliografia per iniciar el TFG, ja sigui per contacte personal o a través del meu tutor.

2.- Historiografia. El món dels ibers

El primer treball que va tractar en línies generals el passat preromà de la península Ibèrica, deslligat dels aspectes llegendaris de la seva època, va ser escrita per Pere de Marca entre els anys 1644 i 1651, titulada “*Marca Hispanica, sive limes Hispanicus*”, realitzat fent ús de fonts grecollatines (Sanmartí 2009a, 149).

L'estudi de la cultura ibèrica com a tal es va iniciar al segle XIX, trobant diversos autors que parlen sobre el passat preromà de la península Ibèrica. En aquests primers anys són intel·lectuals forans els que estudien aquest passat, començant pels francesos com Pierre Paris amb la seva obra titulada “*Essai sur l'art et l'industrie de l'Espagne primitive*”, fent ús del terme “primitiu” per a referir-se a aquesta etapa arcaica de la península Ibèrica. Com es pot veure en el títol d'aquesta obra, Pierre fa ús de l'art i la indústria ibera, producció material preromana, per parlar sobre aquest passat, introduint l'arqueologia dins la metodologia del seu estudi, fet innovador en aquell moment (Aranegui 2012, 35). Pierre Paris no va establir l'extensió del territori ibèric ni la seva cronologia, mostrant una visió més pròxima a la història de l'art (Sanmartí 2009a, 149).

A finals del segle XIX i principis del segle XX s'observa un interès més gran per part de certs investigadors alemanys com Emil Hübner³ o Adolf Schulten⁴. El primer destaca pels seus treballs epigràfics, fets des d'una òptica positivista, recopilant inscripcions llatines hispàniques, mentre que Schulten es va centrar en treballs arqueològics, portant a terme excavacions al poblat celtiber de Numància (Sòria) (Aranegui 2012, 36), a més de redactar una síntesi sobre el passat preromànic d'Hispania (Sanmartí 2014, 230).

Feta aquesta breu menció de certs autors forans que van estudiar les cultures preromanes de la península Ibèrica, em dispenso a exposar estudiosos espanyols destacables que van tractar el tema.

L'estudi de la història antiga peninsular va entrar amb força dins el País Valencià gràcies a les grans troballes realitzades en aquest territori entre finals del segle XIX i principis del XX, com la famosa Dama d'Elx, trobada el 1897 al jaciment de l'Alcúdia (Elx, Alacant). En aquests anys és quan es comencen a fer grans excavacions, com la necròpolis d'Almedinilla (Còrdova), l'any 1867 i el poblat de Puig Castellar de Santa Coloma de Gramenet (Barcelonès), entre d'altres (Sanmartí 2009a, 149).

Durant aquests anys de traspàs de segle, les classes dominants de la societat buscaven en el passat preromà una identificació personal dels “origens” nacionals, considerant els ibers com

---

³ Sobre la vida i obra d'Ernst Willibald Emil Hübner, vegeu l'entrada al *Diccionario Biográfico* de la *Real Academia de la Historia* en línia realitzada per J.M. Abascal Palazón. [Consulta realitzada: 12/05/2022]: <https://dbe.rah.es/biografias/18292/ernst-willibald-emil-hubner>.

⁴ Sobre la vida i obra d'Adolfo Schulten Klarenbach (=Adolf Schulten), vegeu l'entrada al *Diccionario Biográfico* de la *Real Academia de la Historia* en línia realitzada per M. Almagro Gorbea. [Consulta realitzada: 12/05/2022]: <https://dbe.rah.es/biografias/7809/adolfo-schulten-klarenbach>.

la primera cultura nacional, de la mateixa manera com els francesos havien fet amb els gals (Dietler 1994). En el cas de Catalunya la tendència era establir els seus orígens relacionant-los amb la civilització hel·lenística, a causa de jaciments importants com Empúries (Sanmartí 2014, 229).

Entre els estudis del territori, aviat van destacar els treballs de Teodoro Llorente Olivares⁵ o el mateix Pere Bosch Gimpera. Aquest va ser un dels personatges més destacats, marcar un punt d'inflexió en l'estudi dels ibers durant el segle XX dC (Aranegi 2012, 38). Va centrar els seus estudis a conèixer aquesta cultura, decisió presa durant la seva estada a la Universitat de Berlín el 1911, on Wilamowitz-Möllendorf li va suggerir que enfoques la seva recerca en aquest aspecte. Gimpera va presentar una tesi titulada "El problema de la cerámica ibérica" (1913)⁶, reflectint en el mateix títol la intensió que seguirà sempre cada investigació portada per aquest autor, la de resoldre "problemes" per fer avançar el coneixement del tema tractat. Aquest autor és reconegut per ser el primer arqueòleg ibèric amb una extensa formació, obtinguda a Berlín, i una metodologia basada en el mètode de treball de camp, analitzant els materials descoberts i establint associacions entre ells per intentar obtenir datacions absolutes. La informació assolida li va permetre desmuntar en la seva tesi doctoral les datacions proposades per Pierre Paris, les quals eren molt més antigues (Sanmartí 2009a, 149).

S'ha de tenir present que l'estudi sobre la ceràmica que porta a terme en aquesta primera tesi es fa en un moment on encara no s'havien realitzat excavacions sistemàtiques en poblats ibèrics. Tot i aquest inconvenient, el treball reflecteix un dels grans problemes que presenta l'estudi de les societats ibèriques, la seva pluralitat. No podem parlar d'una única cultura ibèrica, fet reflectit en les escriptures de l'època, les quals fan referència a diversos pobles, i en la ceràmica, que presenta variants segons el seu lloc d'origen. El que entenem com a ibers es poden dividir en diverses "tribus" com per exemple els laietans, edetans, oretans, etc. A més d'aquests, es coneixen a l'interior de la península Ibèrica un nombre molt extens de "pobles" que s'adscriuen a cultures diferents, com els celtes, galaics, càntabres, etc. (**Figura 1**). Per tant, la diversitat cultural va ser una de les primeres dificultats amb les quals els investigadors es van trobar en el moment d'estudiar el passat preromà (Aranegi 2012, 38).

---

⁵ Sobre el personatge, vegeu Roca Ricart 2001.

⁶ Tesi doctoral presentada a la Universitat de Madrid davant un tribunal format per J. R. Mélida, E. de Hinojosa, A. Vives i Escudero i A. Ballesteros. Investigació revisada i publicada l'any 1915 a *Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas 7*.

Figura 1: Les tribus preromanes i principals jaciments de l'àrea ibèrica (arxiu de l'exposició "Los Iberos" 1997-1998). Imatge de: Aranegui 2012, 26.

A partir de la tesi anteriorment mencionada, Gimpera fa un salt endavant en el que a les investigacions en el tema tractat es refereixen, veient com la ceràmica mostrava similituds i diferències, tant tipològiques com decoratives, entre diversos territoris, observant com aquest material arqueològic pot servir d'indicador de les diferents societats que habiten un mateix territori. Aquest punt de vista teòric forma part de l'arqueologia historicocultural, adoptada per Bosch per influència de Gustaf Kossinna. Aquesta teoria es basa en els "Kulturkreislehre" (cercles culturals), centrant-se a identificar "cultures arqueològiques", pressuposant que les troballes arqueològiques es relacionen amb certes cultures, mostrant trets culturals característics que permeten dilucidar la successió de pobles que han habitat un mateix territori en diverses èpoques, apareixent i desapareixent a causa dels moviments de població (Sanmartí 2009a, 149). La visió de Gimpera exclou la visió racista que havia existit fins aquell moment, establint el territori dels ibers a la part oriental de la península Ibèrica (Aranegui 2012, 39).

En l'àmbit acadèmic, va destacar al capdavant del Servei d'Excavacions Arqueològiques de l'Institut d'Estudis Catalans, la càtedra d'*Historia Antigua y Media de España* a la Universitat

de Barcelona (des de 1916) o del Museu Arqueològic de Barcelona (des de 1935)⁷. La seva experiència en la recerca internacional va establir la necessitat de transferir i comunicar les novetats i els resultats de les seves investigacions en reunions i exposicions internacionals, com ara la realització del IV Congrés Internacional d'Arqueologia (Palau d'Exposicions de Barcelona, setembre 1929). En l'estudi dels pobles preromans a la Península, va donar molta importància als contactes amb cultures externes a les peninsulars, enteses com a dinamitzadores de les societats d'aquest territori. El contacte entre les cultures externes, sobretot la grega establerta a Empúries, i les cultures autòctones seria el que portaria la “modernitat” a aquest territori. El cada vegada més freqüent contacte i hibridació entre els pobles transmarins, amb colons grecs o fenici-púnics entre la població peninsular, va modernitzar les bases econòmiques i socials de tots els actors. Per tant, segons aquest autor, per a poder entendre la cultura ibèrica s'havia de donar una importància cabdal a les influències mediterrànies. Aquesta visió es pot veure reflectida en la seva segona obra titulada “*Etnología de la Península Ibérica*” (1932), on es parla sobre diversos espais geogràfics de la cultura ibèrica i les influències exteriors que aquests territoris van rebre, sobretot per part dels grecs (Aranegui 2012, 40). La visió que Gimpera presenta dels ibers és la d'un poble originàriament africà que es va traslladar i establir al sud de la península Ibèrica durant el neolític. El contacte amb els colonitzadors grecs seria la causa de creació de la cultura ibèrica i el seu desenvolupament, mostrant influències hel·lenístiques en les seves escultures. Durant la segona edat del ferro seria quan aquesta cultura estendria el seu territori cap al nord, considerant els pobles del centre de la Catalunya actual i de la costa al nord de l'Ebre com “iberitzats tardanament” (Sanmartí 2009a, 150).

El treball de Gimpera es va veure truncat per l'arribada al poder del general Franco, fet que el va obligar a exiliar-se a Mèxic des d'on va prosseguir amb els seus treballs, però sense la proximitat amb què ho havia fet anteriorment per culpa d'aquest desplaçament⁸. En aquest moment entra amb força un altre autor espanyol destacable, Lluís Pericot García, considerat per Carmen Aranegui com el seu deixeble més brillant (Aranegui 2012, 41), amb el qual Gimpera va mantenir contacte freqüent a través de cartes on aquest deixeble l'informava sobre les noves troballes arqueològiques rescatades i l'avenç en la investigació de les cultures peninsulars preromanes⁹. Pericot va ocupar les places vacants que va deixar Gimpera, com a director del Museu Arqueològic de Barcelona i com a catedràtic de la Universitat de Barcelona (1943), a més de ser catedràtic de la Universitat de València entre els anys 1927 i 1933¹⁰. Aquest investigador va continuar amb la visió que ofería Gimpera respecte al passat preromà de la península, dirigint

---

⁷ Sobre la vida i l'obra de Bosch Gimpera, recomanem: Tarradell 1998; Cortadella 2003.

⁸ Sobre el compromís de Bosch Gimpera amb les idees d'Universitat, República i Catalunya, i el significat de la seva obra, vegeu Gracia Alonso 2011.

⁹ Un detallat examen d'aquesta correspondència es pot veure a Gracia, Vilanova, Fullola 2002.

¹⁰ Un resum de les seves activitats a Cebriá 1999.

l'obra titulada "*Gran Historia general de los Pueblos de España*" (1942), on s'exposa la visió aportada per diversos autors que creuen trobar en aquest passat l'origen de la història del país.

L'estudi de les relacions socials dins les societats ibèriques va ser encetat per Joaquim Costa el 1889, en un assaig, inacabat, on proposava l'existència de dues classes de tribus diferents, unes nobles i unes servils, sent aquestes segones dependents de les primeres. Després d'aquest primer estudi, no va ser fins a la postguerra quan es va donar importància al coneixement de les relacions socials, destacant els treballs de Julio Caro Baroja amb l'obra "*Los Pueblos de España*" (1946), dedicant una gran part d'aquesta obra a l'organització social i política dels pobles preromans (Sanmartí 2009a, 150).

Dins la creació dels estudis de prehistòria de la península Ibèrica i l'encaix de la cultura ibèrica dins d'aquesta trobem una altra figura important, Joan Maluquer de Motes i Nicolau, sent catedràtic a la Universitat de Salamanca i deixeble tant de Gimpera com de Pericot, el qual va col·laborar en la publicació titulada "*Historia de España*", dirigida per Menéndez Pidal, on va parlar sobre les diverses cultures de l'Edat del Ferro, centrant-se en les poblacions ibèriques (Cortadella 2013). Maluquer presenta un plantejament molt similar al de Gimpera, considerant el contacte amb els colonitzadors grecs com el causant directe de la formació de la cultura ibèrica, però afegeix una nova visió. Aquest interpreta que els grecs van voler augmentar la capacitat adquisitiva dels pobladors autòctons, ja que eren els seus clients. Per a fer-ho haurien afavorit el canvi cap a l'urbanisme, vigilant de no crear entitats polítiques grans que suposessin un perill per les colònies gregues establertes en el territori (Sanmartí 2009a, 150; 2014, 232).

El deixeble més destacable de Pericot, el qual es va especialitzar en la cultura ibèrica, va ser Miquel Tarradell Mateu, introduint en el debat creat entorn de la cultura ibèrica, quin és l'origen d'aquesta cultura i la periodització que es podia establir, a partir de les fonts arqueològiques¹¹ (Aranegui 2012, 42-43). Aquest autor segueix la visió de Gimpera, veient als colonitzadors com el factor que va ocasionar el canvi, situant l'origen de la cultura ibèrica al sud-est de la península (Tarradell 1982, 238). Aquesta visió va guanyar credibilitat durant els anys setanta pel descobriment del prematur contacte entre les poblacions sud-est peninsulars i colònies fenícies establertes a prop de l'Estret de Gibraltar, datant al segle VI aC la ceràmica de torn dels jaciments d'aquesta zona (Sanmartí 2009a, 150).

Durant els anys vuitanta entra amb força l'arqueologia processual, reforçada per les nombroses excavacions en extensió de múltiples jaciments. En aquests anys es mostra un gran interès per entendre les formes d'ocupació del territori i els fets relacionats, com per exemple l'arquitectura domèstica i la gestió dels recursos. Fets que es van poder estudiar millor gràcies a la introducció de l'arqueobiologia (Sanmartí 2014, 233).

---

¹¹ Un resum de les seves fites acadèmiques a Padró et al. 1998.

Durant els anys noranta la teoria de Gimpera va anar perdent força, establint-se com la visió generalment acceptada el fet de veure el desenvolupament de la cultura ibèrica com un seguit de fets endògens, sense negar la importància dels contactes i comerç amb altres territoris i cultures exteriors, com ja veurem més endavant (Sanmartí 2009a, 149).

3.- Llengua i escriptures ibèriques

L'intel·lectual que va iniciar l'estudi de l'escriptura ibèrica va ser Manuel Gómez Moreno y Martínez, sent una peça central pel seu coneixement, descobrint el valor fonètic dels signes sil·làbics d'aquesta escriptura (Sanmartí 2009a, 149).

El que coneixem com escriptura ibèrica es tracta d'una llengua que no prové de l'indoeuropeu, sent una llengua isolada, sense relació amb cap altra parla coneguda. L'únic idioma amb el qual s'ha detectat una relació, únicament en el nom dels deu primers numerals, ha sigut l'eusquera, fet que es comentarà més endavant. Aquesta llengua encara no ha pogut ser desxifrada, fet que provocaria un gran avanç en el seu estudi i coneixement. Tot i aquest fet, sí que ha sigut possible entendre el valor fonètic dels signes dels tres tipus d'escriptura ibèrica detectats (Sanmartí 2009a, 147). En total l'iber fa ús de tres sistemes gràfics, un majoritari i dos subsidiaris, trobant en un d'aquests subsidiaris grafemes jònics, coneguda com a escriptura greco-ibèrica, assenyalant la influència que van rebre de l'exterior. Camilo Visedo Moltó va descobrir el primer plom amb escriptura ibèrica, a La Serreta (Alcoi), redactat fent ús de l'alfabet grec durant el segle III aC. Aquesta troballa va ser el primer testimoni de l'escriptura greco-ibèrica, compresa entre Múrcia i Alacant (Aranegui 2012, 56). Dins els tres sistemes gràfics ibèrics, a més de l'escriptura greco-ibèrica, s'ha identificat l'escriptura ibèrica nord-oriental, també coneguda com simplement ibèrica, pel fet que actualment és la més coneguda i documentada, gràcies al gran nombre de restes amb aquest tipus de grafia, les quals s'estenen per una gran àrea, des de l'Occitània fins al País Valencià, documentada entre els segles V aC i I aC. D'aquest sistema gràfic es coneixen tres tipus d'escriptura, la dual estàndard, la dual ampliada i la no-dual. El tercer sistema gràfic és conegut com a escriptura ibèrica sud-oriental, menys coneguda que les anteriors, sent més propera a altres escriptures paleohispàniques com l'escriptura del sud-oest, la qual no és ibèrica (**Figura 2**) (Moncunill 2007, 33-35).

Tot i que l'iber no ha pogut ser desxifrat, s'ha teoritzat el possible significat de certes paraules que es repeteixen en múltiples inscripcions i suports. Una d'aquestes és el prefix "Ili/Iltir", interpretat com a "ciutat" a partir de la seva repetició en diversos noms de poblacions, com *Iluro* (Mataró) i *Iltirda* (Lleida) (Sanmartí 2009a, 148; Aranegui 2012, 60).

Figura 2. Les escriptures paleohispàniques. Imatge de: Ferrer i Jané, F. 2018 [díptic informatiu]. L'enigmàtic plom amb inscripció ibèrica d'Ullastret. Generalitat de Catalunya. *Dia Internacional dels Museus. Museus hiperconnectats. Nous enfocaments, nous públics. 18 maig 2018*. Departament de Cultura. Ullastret. Museu d'Arqueologia de Catalunya. Consultat: 20.05.2022.

S'ha observat una evolució cronològica en l'ús de l'escriptura ibèrica. Anterior a la conquesta romana el seu ús s'ha identificat en l'àrea compresa entre Occitània, regions de l'Erau i Aude, fins a Múrcia, amb punt de la Manxa i l'Alta Andalusia inclosos. Posterior a l'arribada dels romans, s'experimenta un augment del seu ús cap a l'interior de la península. És possible que aquestes dades només reflecteixin una part de la realitat del moment, a causa de la no conservació de materials peribles amb aquesta escriptura (Sanmartí 2009a, 147).

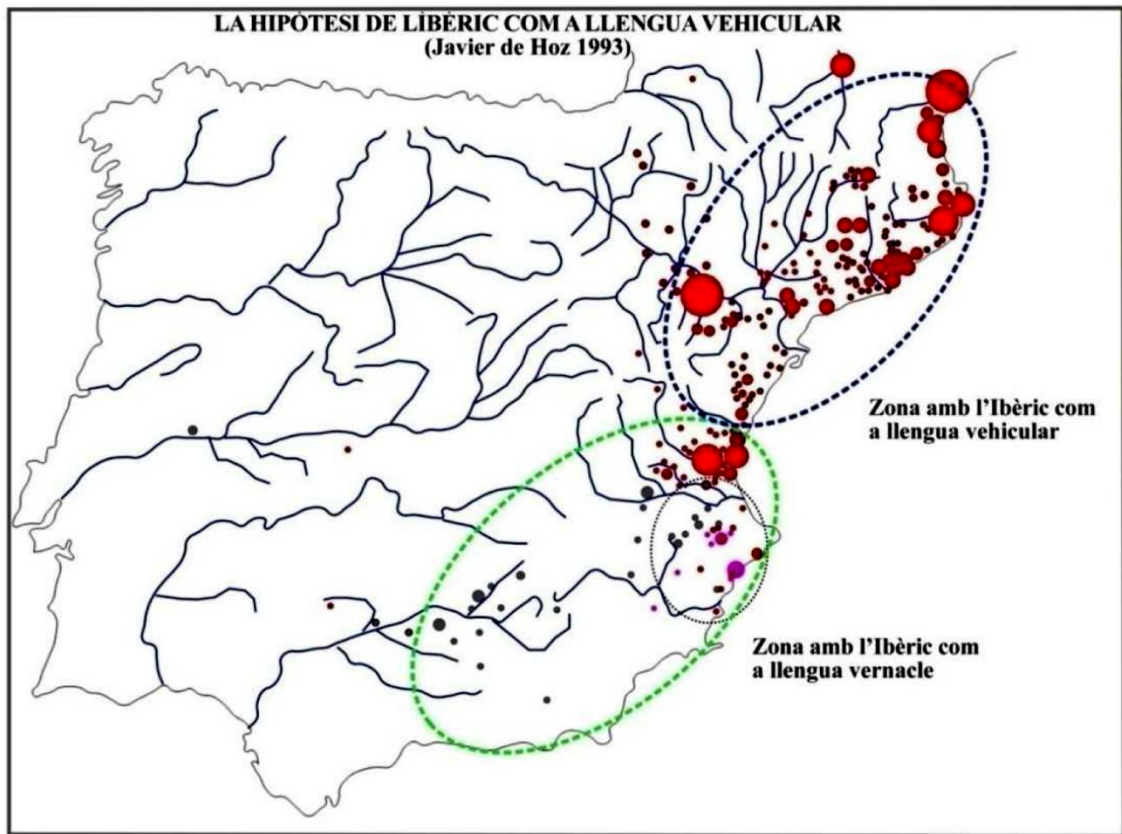
A partir de les evidències arqueològiques, alguns autors com Javier de Hoz, han establert una correlació entre produccions materials i llenguatge, teoritzant una tardana arribada de la llengua ibèrica a les regions compreses entre el Llenguadoc i el nord del País Valencià. Aquesta hipòtesi parteix de la identificació de cultura material ibèrica, com són la ceràmica de torn i la metal·lúrgia del ferro, en aquestes zones a partir del segle VI aC, relacionant aquest fet amb l'arribada de la llengua ibèrica (Sanmartí 2009a, 148). Per a donar més veracitat a la seva hipòtesi, se suma els pocs antropònims ibèrics documentats en llocs com Ullastret (De Hoz 2009, 413). Aquest autor identifica la part sud-est peninsular, el Baix Segura, com l'epicentre des d'on sortiria

la cultura material ibèrica des d'un inici, arribant al nord amb posterioritat. Per tant, nega la introducció de la llengua ibèrica a Catalunya a través dels Pirineus (De Hoz 2009, 426).

De Hoz defensa la idea que l'ibèric va aparèixer per primera vegada a l'àrea del nord de la Contestània litoral, sent la llengua vernacular d'aquesta zona (Ferrer 2013, 115), argumentant que algú amb aquesta llengua hauria sigut el responsable d'aplicar l'escriptura grega a l'ibèric, originant l'escriptura ibèrica en poblats muntanyosos entre Múrcia i Alacant. S'ha de mencionar que no s'ha descobert cap plom amb inscripcions més antigues del segle V aC en aquesta zona, fet que contradiu aquesta visió. De Hoz defensa aquesta zona per sobre de la idea que l'escriptura ibèrica prové d'altres territoris, com per exemple Catalunya, perquè considera que la Contestània litoral no rep una influència onomàstica cèltica tan marcada, fet que sí que es donaria en altres territoris (Aranegui 2012, 62). Per aquest autor, l'ibèric seria la llengua vernacle dels contestans i possiblement dels edetans, bastetans i oretans, ja que l'alfabet greco-ibèric només s'ha documentat a la Contestània. Afegint un origen de l'escriptura ibèrica sud-oriental a l'Alta Andalusia i de l'escriptura ibèrica nord-oriental en la mateixa Contestània o potser a Edetània (Ferrer 2013, 119).

Segons aquesta visió, l'escriptura ibèrica presentaria una expansió sud-nord, anant des del centre-sud del País Valencià cap a Occitània, succés que s'hauria originat a causa de les transaccions comercials que les poblacions del sud establirien amb assentaments colonials de més al nord com *Emporion* (De Hoz 2001, 77-88, esp. 78-80).

Aquest fet explicaria per què existeixen tan poques variants de l'ibèric, porta a pensar que les poblacions denominades com ibèriques, adoptarien les formes d'escriptura ja present per tal de fer els seus tractes comercials o altres afers. Per tant, segons aquesta visió, el que coneixem i identifiquem com escriptura ibèrica seria una escriptura adoptada per poblacions plurilingües que van establir aquest sistema d'escriptura per entendre's amb altres entitats, entenent l'ibèric com una llengua vehicular (De Hoz 2009, 414) (**Figura 3**), unint el territori de cara als aspectes comercials (Aranegui 2012, 61).

Figura 3. Distribució de les inscripcions ibèriques. Imatge de: Ferrer 2012, 118, fig.1.

Altres autors proposen diferents àrees on naixeria l'escriptura ibèrica, com Domingo Fletcher, que designa l'àrea costanera entre el riu Ebre i el Segura com a lloc d'origen de l'iber, sobreentenenent una menor contaminació cultural de les zones que rodegen el territori (Fletcher 1960, 45). La seva teoria no entén el contacte amb pobles externs com el fet que va ocasionar el canvi cap a la cultura ibèrica, proposant un sorgiment autòcton.

La visió de Javier De Hoz ha sigut criticada per múltiples autors. Un d'ells ha sigut Javier Velaza, assenyalant que la gran majoria d'antropònims del territori català i aragonès considerats no ibèrics per part de Hoz sí que ho poden ser, basant-se en el sistema onomàstic de l'ibèric. Aquest autor accepta la presència d'antropònims que no podrien ser explicats pel seu raonament, però indica que el volum d'aquestes anomalies no és superior a la que presenten els altres territoris de l'àrea lingüística ibèrica (Velaza 2006, 279). De fet, una altra crítica, realitzada per autors com Villar i Vidal, que encaixa amb aquesta, és la gran presència tant d'antropònims com topònims ibèrics en zones considerades per De Hoz com territoris on l'ibèric seria una llengua vehicular (Ferrer 2013, 138-139).

A aquestes crítiques és summa el gran ús que presenta la llengua ibèrica dins l'àmbit privat en les zones dels nord-est peninsular, on De Hoz atribueix un caràcter vehicular a aquesta llengua, servint únicament en les activitats comercials. De fet, a les zones del nord on suposadament l'ibèric seria una llengua vehicular és on es documenta un ús més generalitzat

d'aquesta en l'àmbit privat, fet que no es correlaciona amb la hipòtesi de Hoz (Ferrer 2013, 146-147).

La premissa de la qual parteix la hipòtesi proposada per De Hoz, establint una correlació entre cultura material i llengua, també s'ha qüestionat durament, ja que no es pot comprovar aquesta correlació. La identificació de cultures materials en un territori i període concret no es pot relacionar directament i sense dubtes a una llengua. Aquest fet suposaria atorgar a cada cultura material un idioma (Sanmartí 2009b, 16).

El suport més utilitzat per a realitzar les inscripcions ibèriques són les làmines de plom, trobant les més antigues en les àrees del sud-oest de França i diverses zones de Catalunya associats a les societats que s'interpreta que vivien i controlaven el territori, com per exemple els indicetes a la zona de l'Empordà, datades al voltant de mitjans de segle V aC (Aranegui 2012, 58). El fet de trobar les inscripcions ibèriques més antigues, redactades en escriptura dual, a la part nord-est de la península no encaixa amb la teoria que aquesta escriptura es va estendre des del sud cap al nord. Per tant, segons les datacions que aporten els materials arqueològics actuals, autors com Ferrer i Velaza, proposen establir una expansió de l'ús de l'escriptura direcció nord-sud, provinent de les zones nord-est peninsulars, on l'ibèric seria la llengua vernacular, estenent-se cap a les zones del sud (Moncunill 2007, 38). A més de totes les contradiccions que presenta la teoria de Hoz, aquesta no té en compte que l'enorme majoria de les inscripcions ibèriques, el 85%, s'han descobert a les àrees on l'ibèric seria una llengua vehicular. Aquest percentatge augmenta més si només es tenen en consideració els esgrafiats sobre ceràmica, principal tipus d'inscripció on De Hoz va cercar els antropònims per crear la seva hipòtesi, arribant a representar el 95% de les troballes totals descobertes en territoris on la llengua ibèrica seria vehicular. El gran nombre de restes que aquests territoris presenten ocasiona una major quantitat d'anomalies, fet en què De Hoz se centra per crear la seva visió (Ferrer 2013, 136-137).

Actualment, existeix un debat obert dins els iberistes, ja que una part d'aquests defensa una visió de dispersió de l'escriptura des del sud cap al nord de la Península, amb la idea que l'escriptura ibèrica prové de l'escriptura sud-occidental o greco-ibèrica, mentre que les troballes arqueològiques mostren unes restes més antigues a la part nord, indicant un possible inici en aquest territori com a causa de les influències focees que van rebre els pobles ubicats en aquesta zona septentrional (Aranegui 2012, 58).

La majoria dels investigadors creuen que l'ús de l'escriptura va ser el resultat de l'entrada dels ibers dins el comerç amb pobles forans, fenicis i grecs, o entre les mateixes societats autòctones, entenent que només una petita part de la població, les persones amb més recursos o comerciants, serien els que en feien ús, fet que ajuda a entendre per què no es van crear més formes d'escriptura tot i la inexistència d'un únic estat que controlés tot el territori i les múltiples llengües que se suposa que s'hi parlaven. L'escriptura ibèrica ens mostra una realitat completament diferent de la que ens aporten les troballes arqueològiques. Generalment, els

lingüistes que han treballat aquest tema veuen una unitat lingüística dins els territoris considerats com ibèrics, visió fomentada per les poques variants que ofereix aquesta escriptura, amb només tres sistemes gràfics descoberts. Aquest fet no es correlaciona amb les diferències arqueològiques observades entre les poblacions englobades dins el territori ibèric, originant la identificació de múltiples grups ètnics (Aranegui 2012, 59).

3.1.- Breu debat entorn a la relació entre la llengua ibèrica i el basc

Com s'ha comentat a l'inici d'aquest apartat, la llengua ibèrica no presenta relació amb cap altra llengua coneguda, tot i que actualment aquesta visió s'està posant en dubte per les coincidències detectades en els noms dels numerals entre aquesta llengua i el basc. El primer autor espanyol que va proposar aquesta relació va ser Josep Antoni Llobet i Vall-Iloera el 1847, en un assaig titulat "De los pueblos que han invadido, conquistado o dominado la Catalunya, de su tipo fisiológico, de su carácter moral y político, y de cómo se hallan representados en el día entre los catalanes" (Sanmartí 2014, 230). Més tard, Salvador Sanpere i Miquel va portar a terme un estudi amb l'objectiu de demostrar la relació entre les dues llengües mencionades, establint el basc com el descendent directe de l'iber, suposant un ús generalitzat dins la península, basant-se sobretot en la toponímia i observacions d'antropologia física. Arriba a la conclusió que l'iber és el poble autòcton de la península Ibèrica, com també ho és el basc (Sanpere i Miquel 1981, 467). Aquesta teoria va rebre dures crítiques per diversos treballs, entre els quals destaca el de Bosch Gimpera, el qual va desmentir una relació entre l'iber i el basc, dient que eren dues llengües diferents. Les poques afinitats detectades, bàsicament en el nom dels números, no són suficients per establir una evolució entre ambdues. A més d'aquest fet, el gran període de temps transcorregut, uns mil cinc-cents anys, comportaria massa diferències (Aranegui 2012, 62).

Tot i les crítiques, el debat entorn de la relació entre les dues llengües ha tornat a revifar amb força en els últims anys, tema que havia estat tancat des dels anys setanta. Eduardo Orduña defensa una relació de parentes entre les dues llengües a causa de les coincidències observades en el nom dels deu primers numerals, argumentant que aquest fet es produiria per un préstec que la llengua eusquera pren de l'iber, sense defensar en cap moment l'antiga visió evolucionista que imaginava una continuïtat entre les dues llengües, la qual establia el basc com el predecessor directe de l'iber. Ferrer també assenyala aquestes coincidències com un fet rar, mostrant-se a favor d'una relació entre l'ibèric i el basc, produïda segurament pel fet de provenir d'una llengua anterior a les dues (Ferrer 2013, 116-117). Javier De Hoz, no accepta la relació entre els numerals de les dues llengües, negant el seu parentesc, argumentant que si aquesta fos certa es detectarien similituds en altres aspectes de la llengua, fet que no s'ha pogut establir (De Hoz 2009, 424).

L'origen d'aquesta escriptura continua sent un misteri. Per arribar a contestar definitivament aquesta pregunta fa falta més investigació i excavacions que aportin nova informació.

Tot i això, podem imaginar l'adopció de l'escriptura com una necessitat comercial sorgida del contacte entre peninsulars i els nous pobladors transmarins. Si bé, com comenta Domínguez (1983, 213), no podem parlar d'homogeneïtat en el seu alfabet, però hem de pensar que segurament va existir certa alineació de l'estructura dels vocabularis dels idiomes en contacte, on l'estructura interna dels dominis semàntics, com els noms, les quantitats i els parentius. Tot i no poder confirmar aquesta hipòtesi, prenent de referència els recents estudis de Bill Thompson - qui va estudiar els veïnats semàntics de 1010 significats en 41 idiomes moderns diferents (Thompson et al. 2020, 1029-1038). L'evidència de les paraules comunes o alineades en diversos vocabularis provaria l'existència de comunitats més properes geogràficament o, en aquest cas, més relacionades històricament i/o amb cultures més similars.

4.- Etimologia i geografia d'Ibèria

En aquest apartat sintetitzo un seguit de fonts antigues, anant de més antigues a més recents, on es mostra la gradació i evolució del terme Ibèria i com la mateixa geografia va anar evolucionant amb el temps, introduint noves maneres d'entendre i exposar aquesta amb l'aportació d'autors que parlen sobre Ibèria en les seves obres. Tal com veurem, la diversitat de fonts i autors que parlen sobre aquest territori, juntament amb les diferències notables sobre el que s'entenia com Ibèria fa difícil veure realment quin era el territori que s'identificava amb aquest nom, entreveient que en un inici aquest terme no anava adscrit a cap ètnia en concret (Cruz-Andreotti 2002, 163).

Les fonts materials, bàsicament escriptures datades des del segle V aC, indiquen una àrea geogràfica que utilitzava l'escriptura ibera, anat des del Lenguadoc Occidental fins a Múrcia, recorrent la costa. Posteriorment estesa, durant el control romà, cap a altres àrees. A partir d'aquesta correlació, Sanmartí dedueix que hi hauria d'haver una clara afinitat entre la llengua que es parlava en un territori i la identificació de la seva població dins una mateixa ètnia (Sanmartí 2009a, 147).

Per identificar poblacions preromanes a la península Ibèrica el que s'ha tendit a fer generalment és buscar el límit entre territoris a partir de la cultura material que es troba en ells, ja que pràcticament no s'han trobat documents escrits i de moment és incomprendible la informació que contenen els pocs trobats. Els historiadors i arqueòlegs han optat per adjudicar a cada territori termes antics referenciats en les escriptures grecoromanes i que serveix per definir un territori en concret. Aquest fet crea un problema de base, pel fet que les fonts grecoromanes presenten una mirada externa d'una realitat la qual no viuen i, segurament, ni comprenen completament, originant una invenció cultural, amb una mirada subjectiva segons els interessos politicoideològics dels autors, mentre que el territori definit fent ús de les troballes arqueològiques parteix d'una base diferent, amb una gran importància del tema econòmic i comercial del territori. Per aquest motiu podem cometre errors en atribuir noms antics a territoris arqueològics (Cruz-Andreotti 2002, 153-154).

Per començar, s'ha de tenir present que generalment les fonts antigues quan parlen sobre el "territori" no fan referència a una separació artificial d'aquest, sinó als pobles que es troben en ell i les persones que l'habiten, amb un llenguatge i costums propis que els diferencien d'altres territoris. És rellevant aquest fet perquè el territori es presenta dinàmic, podent ser modificat amb el moviment de poblacions. L'etnicitat és la que atorga sentit al territori, creant encara més problemes per interconnectar els territoris descrits en les fonts antigues i els territoris arqueològics.

Amb l'expansió que els grecs protagonitzen cap a nous territoris, fins aquells moments inexplorats per ells, sorgeix la geografia per entendre i explicar la realitat i el món on vivien, separant entre el que s'entén com a "barbar" i el món conegut o grec (Cruz-Andreotti 2019, 140). Començant a definir tots els territoris i les persones que vivien en ells com fets externs a la seva realitat, situant aquests nous territoris dins la perifèria de la nounada geografia, influïda, com tots els aspectes de la nostra vida, per la subjectivitat dels autors que interpretaven l'espai, jerarquitzant aquest i comprènent-lo des de la seva pròpia realitat. Veiem com en l'inici de la geografia, aquesta és bàsicament costanera, afegint les terres de l'interior durant el període hel·lenístic, presentant dificultats per establir límits precisos entre poblacions, a no ser que hi hagi elements naturals clars, com muntanyes i rius, que fan de "barrera" entre comunitats. En cas d'inexistència d'aquests elements els autors situen les poblacions segons la ubicació que presenten respecte a altres ja explicades, esmentant si es troben més enllà, al costat o davant, donant una ubicació aproximada, creant encara més confusió dins la realitat exposada (Cruz-Andreotti 2002, 157). A més, aquesta geografia inicial barrejava creences mitològiques amb la realitat, traient la mirada científica d'aquest estudi.

Els grecs van organitzar l'espai geogràfic diferenciant entre dues zones molt clares, el centre i la perifèria. El centre s'entén com la part civilitzada del món, on el clima i el terreny permeten una bona agricultura, entenent que les condicions naturals afecten directament sobre l'actitud de les persones, presentant una visió determinista, mentre que a la perifèria hi hauria persones no civilitzades, violentes i individualistes, bàsicament no preparades per la societat, amb una climatologia i condicions naturals pèssimes, comprènent que aquestes condicionen directament l'actitud de la població (Cruz-Andreotti 2019, 141). Aquests dos conceptes essencials poden ser intercanviats a mesura que s'anava descobrint el món i segons el mapa geogràfic utilitzat, trobant que el que s'entén com a centre total és la ciutat, rodejada per elements naturals com boscos, la perifèria.

La mirada etnocèntrica era acceptada per la geografia antiga, la qual ordenava el territori amb una visió simplificada d'aquest, comparant pobles i representant aquests segons s'anaven assabentant de la seva existència, portant fins al plantejament que dona Schulten, d'allò que podríem entendre com "espanyol", creient que les concepcions actuals sobre els territoris, tot i haver passat per filtres durant la història, provenen ja des d'antic. Els grecs percebien occident

com un lloc perifèric, vist com un espai diferent de la seva realitat (Cruz-Andreotti 1995, 40-41). Aquesta realitat es pot diferenciar de la dels grecs des del mateix paisatge, el qual és més que una simple descripció física, sent un medi hostil transformat per l'acció humana, entenent aquest com un reflex de les comunitats que en ell habiten. Quan la geografia antiga se centra a analitzar aquestes zones perifèriques el paisatge agafa importància, ubicant figures i poblacions mítiques dins aquests territoris, ocasionant una geografia imprecisa amb components sobrenaturals que explicaven el món que coneixien. En aquests llocs perifèrics es descriu detalladament el paisatge, amb grans rius que segons les fonts agafen l'aigua del mateix oceà, amb una climatologia anòmala, amb climes extrems o molt ben temperats, normalment amb una gran presència de metalls preciosos, etc. Per tant, aquestes regions introduïdes dins l'ecumene, es diferencien clarament del centre on s'ubicaven els grecs, sent un lloc civilitzat, en contrast amb aquestes zones perifèriques (Cruz-Andreotti 1995, 42-43).

Com s'ha mencionat anteriorment, la geografia va anar evolucionant amb el pas del temps, a mesura que s'anaven descobrint i colonitzant nous territoris, veient com cada vegada la definició de "l'altre" va agafant més importància (Cruz-Andreotti 2019, 150). Quan aquests territoris, entre dins l'esfera històrica grega, la seva visió geogràfica va canviant, deixant de ser vistos com a territoris caòtics, però remarquant el seu caràcter perifèric a causa de les seves concepcions sobre els límits del món, entenent que tenien uns inicis històrics i una geografia diferent, comprenent la seva realitat en relació amb el "centre", establint estereotips a la península Ibèrica (Cruz-Andreotti 1995, 44-45).

4.1.- La descoberta d'Occident: ubicació i mite

En aquest punt crida l'atenció la particular posició atorgada a Tartessos, sent considerada com una àrea privilegiada, tant per la seva història com geografia, tot i que amb l'arribada dels romans aquesta visió es va perdre, en part per la seva ubicació dins la península Ibèrica, trobant-se en els límits de l'Imperi (Cruz-Andreotti-1995, 45; sobre el món tartèssic podeu consultar a Celestino, López-Ruiz 2016; 2020).

La primera vegada que és referència aquest lloc mencionat és en l'explicació de la mitologia d'Hèrcules, quan aquest col·loca les famoses Columnes¹², apareixent en un context mitològic des del seu origen, sent esmentat un riu proper com "argenteo", fent referència a la gran quantitat de plata que s'atribuïa a la zona. Aquestes terres són identificades com el lloc de residència de Geriò, un gegant alat de la mitologia grega. L'heroi mencionat té un caràcter civilitzador de les zones per on va passant, situant l'aparició de la ciutat de Tartessos cap al 600 aC aproximadament, semblant al cas d'Empúries. Amb l'establiment de les columnes apareix un lloc geogràficament identificable des del qual es pot indicar la ubicació de les poblacions, passant

---

¹² *Herculis Columnae*: nom donat a l'entrada de mar a la zona de l'Estret de Gibraltar.

d'una etapa de desconeixement i irrealitat del paisatge a un espai amb la seva pròpia història mitològica i que pot ser interpretat espacialment, situant aquesta població com el lloc on el gegant alat pasturava les seves ovelles, situant com a límit del territori les Columnes (Cruz-Andreotti 1995, 47-48)¹³.

Heròdot, tot i que normalment no parla sobre Occident, situa en les seves obres els fenòmens més sorprenents i meravellosos a les zones perifèriques del món que concebien. Mentre descriu les aventures d'Hèracles, com el coneixien els grecs, parla sobre el seu pas per Tartessos, mencionant la gran riquesa del territori sobretot en l'aspecte comercial, sense fer referència a fonts metal·lúrgies, amb una gran hospitalitat cap als grecs. Segons aquest autor els primers a entrar amb contacte amb aquesta regió van ser els focues, esmentant el mític rei Argantoni, amb el qual es diu que van establir una bona i llarga amistat, ja que segons les fonts va viure cent vint anys, regnant durant vuitanta (Cruz-Andreotti 1995, 50; Pérez 2021, 102). El mateix nom d'aquest rei, Argantoni (*argento*), fa referència a la plata que diversos autors van atribuir a la zona del sud de la península Ibèrica, cridant molt l'atenció als pobles forans, especialment als comerciants, que idealitzaven certes regions a partir de la mitologia, imaginant una realitat diferent de la que es trobaven un cop arribaven a aquestes regions, sent aquest un factor molt fort d'atracció per les persones amb esperances d'enriquir-se, sobretot comerciants. Alguns dels autors que van ressaltar les riqueses metal·lúrgiques de la zona van ser Plini, Pausànies i Estrabó. Aquest últim va identificar la Turdetània (regió de Tartessos), com el lloc amb més quantitat i qualitat d'or, plata, caure i ferro del món conegut (Pérez 2021, 103).

Un cop les terres vistes com a marginals pels grecs són descobertes es converteixen en territoris perifèrics, seguint amb l'associació mitològica, presentant una geografia i etnografia diferenciable del que presenta el "centre". En aquest sentit, el mite d'Hèracles juga un paper important. Com diu Nenci, s'ordena la geografia d'aquest territori a partir del pas d'aquest heroi mitològic, sent un espai sense etnografia abans d'aquest (Nenci 1990, 301-318).

Cal saber que en el món antic trobem dues Ibèries anomenades com a tal, la primera és la que coneixem actualment amb aquest nom, la península Ibèrica, i la segona és la ibèrica oriental o ibers del Regne del Pont, també coneguts com a ibers del Caucas, zona on es troben ubicats.

Diversos autors han parlat respecte a aquest fet, per exemplificar els més destacats comencem per Schulten, el qual no considera que hi hagués cap mena de relació entre els dos termes, tractant-se simplement d'una casualitat, de la mateixa manera com ho interpreta García Bellido (1968, 247; Domínguez 1983, 204). Un autor que es contraposa a aquesta visió és Adolfo J. Domínguez, sostenint que la paraula *Iberia* va ser un nom assignat pels grecs i únicament geogràfic, donant el mateix nom que tenia una terra ja coneguda per ells a una nova zona en procés de descoberta, extraient aquesta conclusió de les fonts antigues, les quals són clares en aquest

---

¹³ Sobre la geografia dels confins, la seva mitologia i realitat, vegeu Lebreton et al. 2020.

aspecte, tal com afirma Estrabó, existeix una clara relació entre les dues Ibèries perquè ambdues presenten mines d'or, tot i que no existeix cap relació de parentiu o d'unió entre les dues poblacions, dedicant-se a descriure els habitants que poblaven aquests dos territoris (Domínguez 1983, 204). Aquest autor és summament rellevant perquè gràcies a ell es va poder conservar la geografia hel·lenística, escrivint l'obra geogràfica hel·lenística més ben conservada, tot i que redactava des de Roma, dedicant una gran part de la seva obra a descriure els pobles "bàrbars" que es trobaven sota el domini romà, establint la cultura com el fet diferenciador entre poblacions i reduint la importància del clima per explicar les actituds dels habitants d'un territori, establint l'evolució històrica com a factor essencial (Cruz-Andreotti 2002, 155; 2019, 150-151). En les seves descripcions es veu una certa gradació conforme a la proximitat o llunyania del mar Mediterrani, però de forma general descriu les poblacions hispàniques indagant en una predisposició natural cap al salvatgisme i l'individualisme, fet que els fa dèbils contra les invasions d'altres poblacions no autòctones. Una població ressaltada per Estrabó són els ja mencionats turdetans, els quals segons ell són equiparables a qualsevol altre poble civilitzat de la mediterrània. Segons aquest autor, les altres poblacions ibèriques no existien abans de l'arribada dels romans, els quals els hi van donar un nom clar, els van pacificar i agrupar en ciutats, per tant, els hi van donar una identitat política, social i cultural que no tenien per culpa de la seva naturalesa conductual (Cruz-Andreotti 2019, 152-153).

Per a respondre a la pregunta sobre quina és la possible relació que s'estableix entre les dues Ibèries, i perquè dos territoris diferents reben el mateix nom, Domínguez planteja la seva hipòtesi partint de dos mites, fent una analogia entre la geografia i els mites (Cruz-Andreotti-2002, 160). El primer mite al qual fa referència és el d'Hèracles i els seus treballs, concretament l'onzè o dotzè treball, variant segons la font, on ha d'anar a buscar unes pomes d'or al Jardí de les Hespèrides, treball encarregat per Euristeu (Domínguez 1983, 204). Aquest Jardí mencionat va ser ubicat en diversos punts geogràfics segons les diverses històries que li feien referència, sent una d'aquestes ubicacions el País dels Hiperboris. Aquest lloc ja va ser referenciat per autors anteriors a Estrabó, els quals van fer ús d'aquest nom per denominar als pobles de l'extrem septentrional o als pobles que es trobaven als límits del món que ells coneixien. Amb el pas del temps, el Jardí de les Hespèrides es va anar ubicant cada vegada a llocs més llunyans pel desconeixement que tenien, situant en aquests llocs els mites grecs, veient com inclús el nom d'una de les fades, Eritia, que en la llegenda habita aquest lloc, va donar nom a una terra a prop del riu Tartessos.

La segona llegenda a la qual es fa referència és la dels Argonautes, on també es fa menció a zones remotes, considerades sempre com a llocs de riquesa amb abundant or, en aquest cas, entenent que es parla sobre la navegació pel Mar Negre i fent referència a una Ibèria ubicada al costat d'Armènia. Amb el pas del temps, i la descoberta de la península Ibèrica i l'Àfrica del Nord, l'actual Magreb, els grecs identifiquen aquestes zones com la suposada fi del món,

sobreentenenent l'existència d'un gran mar que rodeja el món, establint en aquest territori les antigues llegendes, les quals encaixen perfectament en aquest lloc per l'existència d'abundant or, sobretot al sud de la Península. Segons la teoria proposada per Domínguez, aquest fet comportaria que els grecs anomenessin aquest lloc com Ibèria, en record de l'antiga Ibèria caucàsica la qual, segons la seva visió, es trobaria a l'altre extrem del món, establint aquest lloc com la fi del món per la part septentrional (Domínguez 1983, 207).

Respecte a la pregunta, que entenem per ibers? Domínguez ens diu que no podem parlar d'un poble ibèric a la costa oriental de la península Ibèrica perquè els autors grecs no coneixien aquest terme, ja que no concebien un "poble ibèric" tal com l'entenem actualment.

Molts autors, com N. Sureda, defensen que el nom d'Ibèria prové del riu Hebron, hipòtesi extreta del primer testimoni documentat que parla sobre la costa peninsular, l'Ora Marítima d'Aviè, on es parla sobre aquest riu, tot i que aquest curs fluvial també ha estat identificat com el riu Tinto o l'Odiel (*Hiberus*) (Sureda 1988, 53-62) o el riu Ebre, mencionats i confosos pel mateix Estrabó. S'observen distincions entre els diversos pobles ibèrics ja des del segle V aC, quan Heròdor d'Heraclea menciona que dins la "nació ibèrica" existeixen diverses tribus, nomenant alguna d'elles i situant-les a l'estret de Gibraltar, sobreentenenent una unitat territorial que passava per sobre d'aquestes ètnies (Domínguez 1983, 210). García i Bellido creu que el nom d'Ibèria prové del nom del riu Iber (Ebre), que inicialment es referia a una zona en concreta a prop del riu, però que amb el pas del temps, i en descobrir que Ibèria es tractava d'una península, el nom va servir per descriure un territori molt més ample i englobar dins d'aquest a tota una sèrie de pobles (1967, 212-213). Aquesta és una de les teories més ben acceptades actualment.

Com s'ha mencionat anteriorment, Domínguez parteix de la teoria que Ibèria és una equiparació amb la Ibèria del Caucas, dient que va ser un terme atorgat pels grecs a partir de la mitologia i la seva visió del món, per tant, dona un origen exterior a la denominació. Per un altre costat, P. Jacob fa ús de les mateixes fons que l'autor mencionat sumant-hi un anàlisi etimològic, arribant a la conclusió que el terme Iber té un origen autòcton, derivant d'algun hidrònim, dient que Iber seria un riu o una zona humida denominada amb aquest terme en el seu origen i que els grecs farien servir per denominar a la península, donant la mateixa visió que aporta Bosch Gimpera (Jacob 1985, 19-56; la tesi de Bosch Gimpera, a: Cruz-Andreotti-2002, 160). Aquests dos punts de vista tan diferents difereixen en el punt d'origen al qual es va donar aquest nom. En el cas del primer mencionat, conclou que aquest terme en el seu origen serviria per denominar l'entorn al voltant de les Columnes, mentre que pel segon planteja un origen poligènic, datant aquest fet entre els segles VI i V aC, a causa de la multiplicitat de rius denominats com *Iberi*. Considera que entre els segles V-IV aC, el terme es tornaria més precís, denominant a la zona del voltant del riu Júcar, tot i que no nega que certs autors com Aviè i Periple de Pseudo-Escílax, en aquestes segles, ja parlen sobre una Ibèria més extensa, definint el territori amb aquest terme. Per

tant, ens trobem davant de dues visions oposades, una que suposa un origen forà al terme i una que indica un origen autòcton (Cruz-Andreotti 2002, 162).

Respecte al significat del terme Ibèria, Cruz-Andreotti ens menciona que aquest està força clar, tot i la fragmentació de les fonts. Per començar, la hipòtesi de Domínguez vora les dues Ibèries a partir dels dos mites mencionats, el d'Hèracles i els Argonautes, mencionant les grans riqueses i benestar de la regió, sembla força encertada, sent enriquida segurament per relats de marines que durant els segles VIII i VII aC arribaven a les dues costes. Aquesta teoria no entra en contradicció amb la proposada per Jacob, només canvia el fet que el nom provindria d'algun terme autòcton per definir un curs hídric i que hauria estat transcrit pels grecs com Iber, donant nom a la regió. El fet de trobar unes condicions similars a l'altra Ibèria mencionada ocasiona un intercanvi de mites (Cruz-Andreotti 2002, 163).

El territori al qual fa referència la paraula Ibèria pot abastar diverses dimensions segons l'autor al qual ens referim. En aquest cas en particular veiem dues visions que difereixen en l'extensió d'aquest espai. El territori ibèric segons Presedo (1980, 163), aniria des del sud de França, el Rosselló, fins al sud de la península Ibèrica, concretament la desembocadura del Guadalquivir, resseguint la línia de costa del mar Mediterrani. Segons Tarradell aquest territori no aniria tan lluny, sinó que aniria des del Rosselló fins a la província actual d'Albacete, el qual podria ser un terme pròpiament autòcton a forà, portat pels grecs segons aquest estudiós (Tarradell 1980, 133, a: Domínguez, 1983, 203). Aquesta confusió respecte a fins on arribaven els límits del territori denominat Ibèria prové de l'ús d'aquest terme en diferents fonts que es contradiuen entre elles. Els grecs parlaven sobre Ibèria per designar al territori geogràfic, i ibers per designar a la població dins aquest territori. Veient com les fonts més antigues designarien aquesta àrea geogràfica d'acord a com ho estableix Tarradell, mentre que amb el pas del temps, i la descoberta de més territori, les fonts estableixen aquesta zona allargant el seu domini fins a la desembocadura del Guadalquivir, tal com proposa Presedo.

La gran majoria dels autors coincideixen en establir l'origen del terme a la part meridional de la península Ibèrica, ja que, com assenyala García Bellido, va ser la primera regió més ben coneguda tant pels fenicis com els grecs, una primera zona de contacte. Domínguez es mostra reticent a acceptar una unitat cultural ibèrica superior a les diverses ètnies i poblacions del territori, pel fet que la cultura material descoberta no ens mostra aquesta unitat, veient com hi ha zones més influïdes pels grecs i d'altres pels púnics, o inclòs altres poblacions indoeuropees, com els celtes (Domínguez 1983, 212).

Hi ha autors que se centren en altres tipus de diferències que no van tan relacionades amb les influències exteriors, per exemple, Presedo se centra en les possibles diferències ètniques, mentre que Tarradell dona més importància al nivell socioeconòmic. A. Arribas busca la unió entre els pobles ibèrics a partir del seu art i la llengua i alfabet que presenten (1976, 29), tot i que sempre està present el handicap de la no comprensió de l'escriptura. Gimpera, opta per seguir en

la seva línia racial, partint de la idea que els pobles costaners de la Península provenen de migracions africanes, dient que el concepte d'Ibèria inicialment va servir per denominar als diversos pobles mediterranis que es diferenciaven dels de l'interior, però que amb posterioritat va abastar la totalitat peninsular. Domínguez presenta una visió més completa, mencionant que s'haurien de tenir presents tots els punts que poguessin servir per identificar una unitat cultural, negant una homogeneïtat territorial, centrant-se en les diferències observables entre poblacions. En la part mediterrània, no s'identifica arqueològicament una unitat cultural entre els segles VII i VI aC, sent aquests els segles en què es va iniciar la formació d'aquesta suposada cultura. A. Montenegro defensa l'existència d'una base ètnica que donaria cohesió territorial i la posterior identificació com un tot per part dels grecs (1976, 154).

4.2.- La creació del *topos* ibèric: els autors clàssics

Com veurem amb el següent recull de fonts antigues, s'observa una clara evolució tant en el coneixement del territori peninsular com en la definició dels diversos pobles a mesura que aquests entraven en contacte amb els grecs i fenicis, fent avançar la geografia, convertint-se cada vegada més en una ciència que no se centrava tant en el territori, sinó més en les persones que l'habitaven i el seu comportament.

Per iniciar-nos en aquest recull de fonts comencem parlant sobre Hecateu i Heròdor d'Heraclea, que entre els segles VI i V aC denominen el territori d'Ibèria com a "genos", que traduït seria "poble", on s'ubiquen diverses ètnies i polis. En aquest punt inicial ja es troben certes contradiccions, ja que Heròdor parla sobre una unitat geogràfica a Ibèria, mentre que Heròdot, en el mateix segle, diferencia el territori de Tartessos de la resta d'Ibèria. Hecateu va un pas més enllà, diferenciant tres unitats politicoterritorials, tartessis, mastians i ibers (Cruz-Andreotti 2002, 165). Aquests dos autors presenten una visió d'Occident jerarquitzada, reorganitzant el mapa mític i heroic tant de les ciutats com les famílies importants d'aquestes, posant en el centre de la seva concepció de la realitat als grecs i les seves ciutats, ordenant la realitat conforma a aquesta concepció, amb un centre clar i una perifèria, produint-se moviments migratoris i colonials fent canviar els costums de les zones, dividides pels accidents naturals més destacables. Es compren l'oceà com un corrent que rodeja la terra, circular segons Hecateu. En la geografia jerarquitzada que plantegen té el mateix pes l'acció humana que el paisatge de cada territori, fent ús de la suposada història, incloent-hi mites, per descriure geogràficament cada regió. D'aquesta manera es legitima el control dels territoris descoberts (Cruz Andreotti 1995, 49).

Aviè, identifica el riu *Hiberus* (Tinto) com el que originàriament dona nom a la regió, seguint amb les contradiccions en la informació. En el segle IV aC, Pseudo Escilax parla sobre la Ibèria mediterrània, territori que segons ell engloba des dels Pirineus fins a les Columnes d'Hèrcules, estenent-se inclús més cap al nord, arribant al riu Roine on es barrejarien amb els lígurs. Altres autors que també parlen sobre els ibers són Pseudo Escimmo, al segle II aC, i

Asclepiades de Mírlia, al segle I aC, coincidint en ubicar als ibers al llevant de la península, indicant que aquests haurien arribat a aquest lloc seguint als tartessis. Aquest conjunt d'autors coincideixen en concebre a Ibèria com el lloc on Hèrcules va passar les seves aventures, civilitzant el territori en el seu transcurs, integrant ètnies i pobles (Cruz-Andreotti 2002, 163).

A partir del segle IV aC s'introdueixen noves perspectives, fonts i temes dins la geografia. Èfor de Cumes i, més tard, Polibi són els precursors de la primera teorització geogràfica dins l'obra històrica, dins la geografia descriptiva. En aquest moment es veu una evolució de la geografia, entrant a descriure nous fets que fins aquell moment no havien rebut importància. El paisatge passa de ser caracteritzat únicament per punts i accidents costaners, a identificar-se pels pobles que en ell viuen, la fauna i flora, a més de les riqueses que el terreny ofereix, entre altres fets, ocasionant una descripció humana del paisatge (Cruz Andreotti, 1995, 53). Èfor de Cumes, en el cas de la Península, va ser rellevant per la sintetització dels mites de la zona, separant Tartessos com una realitat paral·lela, sent el primer a intentar entendre les terres de l'interior, sent molt poc conegudes fins aquell moment, sent caracteritzades com el territori dels celtes. Aquest autor identifica el territori dels ibers com aquell que recorre la costa mediterrània sent dominat per una gran polis. Èfor va ser succeït per Timeu, seguint amb les *Històries Universals*, el qual també fa esment a la Ibèria costanera portant a terme un treball etnogràfic de la zona, integrant aquest territori dins la història d'aquell moment, durant l'enfrontament amb els púnics, caracteritzant-se per una gran descripció de les Illes Balears, ubicant en elles històries mitològiques, a més de fer un treball etnogràfic d'aquestes. El predecessor d'aquest autor va ser Polibi (Cruz-Andreotti, 2002, 164). El territori és definit més extensament, no només quedant-se amb la part costanera, indagant en l'interior peninsular. Es deixen de considerar les Columnes com el límit territorial, situant l'Atlàntic com a tal, coneixent millor la Península i l'etnografia present en aquesta, a més dels accidents naturals destacables. Les llegendes es renoven atorgant sentit a la realitat que presenciaven, donant un passat llegendari a les diverses zones (Cruz Andreotti, 1995, 54).

En aquest moment, la Península es divideix en tres parts: la primera sent Tartessos amb les Columnes d'Hèrcules, on persisteix la seva visió summament unida al mite d'aquest heroi, una segona zona coneguda com la Ibèria costanera amb una colonització grega, i, en últim lloc, un centre entès com a cèltic. Autors com Èfor o Aristòtil van descriure les ètnies de les dues darreres regions esmentades. En el cas d'Aristòtil, aquest menciona que el riu més important d'occident és el Tartessos, ressaltant la riquesa metal·lúrgica de la zona, tal com fa Èfor o Timeu que ressalten la quantitat de plata de la zona, també es parla sobre Gades, ressaltant la grandària de les tonyines que allà es troben (Cruz-Andreotti 1995, 55-56).

Quan recorrem a les fonts romanes per donar llum sobre la península Ibèrica veiem com aquestes no mostren confusions com ho feien els autors grecs. Pels romans, la Península rep el nom d'Hispania o Ibèria, fent referència a tot el territori, identificant diverses tribus o societats

que es troben en aquest, veient com el terme 'Ibèria' continua present i en certs textos s'utilitza aquesta terminologia per referenciar certes tribus, per tant, el nom atorgat pels grecs té pervivència en el temps i els romans fan ús d'aquesta. El terme Hispània és possible que tingui uns orígens fenicis (Sanmartí 2009a, 146). Els romans van dividir la península en dues grans parts, la Citerior i la Ulterior, tot i que poden fer servir altres divisions (Cruz-Andreotti 2002, 159). Durant l'època de la conquesta romana i la seva gran expansió pels països que rodegen la mediterrània, veiem com la geografia millora ràpidament convertint-se en una disciplina científica. Els mapes es remodelen ampliant l'extensió del territori i la forma d'aquest, veient una major diversitat cultural (Cruz-Andreotti 2019, 150).

Les fonts romanes procedeixen de diversos autors, com per exemple Titus Livi, escriptor molt fructífer que sobretot es va dedicar a explicar les diverses batalles que Roma portava a terme i descriure els exèrcits que s'enfrontaven, indagant en l'origen ètnic dels integrants d'aquestes agrupacions militars. Va ser el primer autor conegut que descriu cada una de les poblacions que habiten a Hispània, sense fer referència a cap poble ibèric, fet que indica que l'origen d'aquest terme és grec (Domínguez 1983, 219).

Els dos autors que es dediquen a narrar els fets succeïts a la península Ibèrica durant el procés de conquesta romana són Polibi i Estrabó. Aquests dos autors equiparen el mot d'Ibèria al d'Hispania, per parlar sobre la totalitat de la península Ibèrica (Sanmartí 2009a, 146).

Per entendre el desenvolupament de la geografia romana primer s'ha de comprendre com la van portar a terme els grecs. Tal com s'ha anat exposant, en els segles IV i III aC la geografia va evolucionant, coneixent millor les àrees de la península Ibèrica, observant com les àrees costaneres conserven elements, generalment històries mítiques, que els fan diferents dels pobles del centre territorial, sent vistos com més civilitzats, donant un precedent civilitzador a la Península. Aquesta era la visió que els grecs van donar a partir de la geografia i com l'entenien (Cruz-Andreotti 1995, 58).

Tant Polibi com Estrabó van fer ús de la geografia per legitimar la conquesta romana, ressaltant qualitats del territori que justificant perquè s'estaven invertint tants esforços a controlar una àrea tan llunyana a l'Imperi, predicant una positiva extensió de la civilització per aquests territoris. En aquest punt tornem a detectar una major importància de Tartessos a conseqüència de la tradició hel·lenística prèvia a l'arribada dels romans. A aquest fet se li suma les condicions climatològiques bones de la zona, amb rius importants que connecten el territori, tornant a recórrer al seu mític passat, amb Hèrcules, per detallar el gran desenvolupament d'aquest territori i la civilització prematura, si es compara amb les altres zones peninsulars. S'estableix una continuïtat entre les dues visions. Polibi dona importància a la geografia per explicar la història de les poblacions. Ell entén el present a partir del passat de les comunitats, iniciant una projecció històrica de la geografia. Estrabó arriba a proposar *Gades-Erytheia* com el primer lloc europeu on es va posar en marxa la civilització. També menciona Turdetània (Tartessos) com un lloc amb

moltes riqueses metal·lúrgies i bona climatologia, justificant l'esforç fet pels fenicis i els grecs per dominar el territori i la conquesta romana (Cruz-Andreotti 1995, 59-62).

Polibi és un autor coetani al procés de conquesta peninsular i amb un gran coneixement de la realitat indígena, sent una gran font d'informació tant pels estudis del present com per altres autors posteriors que es van dedicar a narrar els esdeveniments. Estrabó se centra en la geografia i etnologia peninsular en un moment en què Roma ja domina una gran part d'aquest territori. Per tant, gràcies a aquests dos autors tenim una visió de l'inici i el final d'aquest procés expansiu. (Cruz-Andreotti 2002, 165-166).

Ibèria apareix àmpliament documentada per aquest autor per la seva importància com a lloc de combat entre Cartago i Roma, amb la derrota del primer, documentant com pobles ibèrics van participar en la pugna, i per ser el lloc per on Roma va començar l'expansió ultramarina. Polibi, com ja s'ha dit, és coetani als fets que relata en l'aspecte de la conquesta peninsular, donant una visió dels pobles que descriu des d'un punt de vista proper, acompanyant a Lucul·le durant la campanya de Numància, movent-se per la península, descrivint diverses comunitats en un moment on les seves tradicions encara no estaven modificades plenament pels romans, sense el control directe d'aquests. Aquest autor utilitza el terme Ibèria per a referenciar a la totalitat de la península, tot i que podem veure com en un inici fa ús d'aquest terme per denominar únicament la part costanera del mar Mediterrani. Aquest fet s'explica perquè en el Llibre III, on es fa aquesta referència, s'estava parlant sobre els àmbits de domini cartaginesos en el moment d'arribada dels romans a la península amb la intenció d'enfrontar a Anníbal. Amb l'avanç del temps i el domini romà sobre els territoris peninsulars el concepte d'Ibèria es va estenent, així, en el Llibre XXXIV, Polibi fa ús d'aquest terme per parlar sobre la totalitat de la península, sense mencionar la clàssica visió que promulgava l'existència de pobles bàrbars sense nom, a causa de no haver entrat en contacte amb altres societats (Cruz-Andreotti 2002, 167).

Cruz-Andreotti fa una crítica directa a la lectura de Domínguez (1983), on aquest autor interpreta una contradicció entre les dues Ibèries mencionades per Polibi, interpretant que aquest error seria a causa d'un mal coneixement de la geografia i l'existència d'un seguit de poblacions agrupades dins de la cultura ibèrica. Andreotti rebutja aquesta visió, dient que aquest "error" de Polibi va ser degut a un problema històric abans que geogràfic. Veiem com amb el pas del temps les concepcions van canviant, a causa de l'expansió de l'Imperi Romà i el descobriment dels territoris i poblacions inexplorades per aquesta potència, fent entrar a les "noves" poblacions dins la seva realitat. Roma pels grecs va ser la descobridora d'occident. En la primera visió de la península donada per Polibi veiem com els elements geogràfics són els que determinen l'espai referenciat com Ibèria, arribant fins als Pirineus al nord, delimitant amb les Columnes d'Hèrcules al sud. Per l'oest delimitaria amb el Mar Mediterrani i per l'oest arribaria fins al Sistema Bètic, fent de frontera entre aquest territori i Celtibèria. Més enllà no s'especifica res a causa del desconeixement i la gran fragmentació entre ètnies present en aquest territori. Per tant, veiem una

zona costanera perfectament delimitada amb els accidents geogràfics, mentre que l'interior és comprès com una amalgama d'unitats ètniques que van canviant amb el temps, amb moviments de població, a més de ser afectats pel control de certs espais a mans dels cartaginesos o els romans. Aquesta visió de l'interior pot ser deguda a una falta d'elements geogràfics clars que ajudin a entendre i articular el territori, a més de la falta del mar, que serveix com articulador dels espais (Cruz-Andreotti 2002, 167-168).

En el Llibre XXXIV, anteriorment mencionat, s'augmenta la grandària del territori Hispà, coneix la condició de península d'aquest gràcies a la major presència i domini dels romans sobre aquest territori. Píteas, en el segle IV aC, ja promulgava que Ibèria es tractava d'una península, gràcies a haver fet un viatge des de l'actual sud de França fins a arribar per l'Atlàntic a l'actual Regne Unit. Tot i aquest major coneixement, la imatge d'Ibèria era errònia, entenent que aquesta presentaria una forma allargada, projectada cap a l'oceà Atlàntic. El coneixement no només és geogràfic, sinó que també surten esmentades ètnies reflectides com els celtibers, ilergetes, lusitans, turdetans i els mateixos ibers. Aquest fet ens parla sobre la idea principal que ens transmet Polibi en les seves obres i que Andreotti ressalta en repetides ocasions, les entitats de les ètnies són atribuïdes a aquestes un cop la conquesta romana s'ha portat a terme, amb anterioritat a aquesta no identifiquem aquests grups. El seu reconeixement és causat pels romans, els quals els inclouen dins el seu "cercle històric", sent descoberts i conquerits per aquests (Cruz-Andreotti 2002, 169).

No es pot negar que Polibi cau en diverses contradiccions en les seves obres, però en termes generals s'observa un procés cap a la distinció entre la "Ibèria" com a terme per referenciar el territori peninsular i "ibers" per referenciar els pobladors de la costa mediterrània. Durant la Segona Guerra Púnica es fa ús d'aquest últim terme per indicar la presència de guerrers indígenes dins els dos bàndols, tot i conèixer l'existència de les diverses ètnies (*ethne*) del territori. Altres autors ja mencionats com Livi, especifiquen en les seves obres la procedència ètnica dels combatents, esmentant celtibers i lusitans. De les descripcions militars es pot extreure com s'organitzava la societat, veient jerarquies encapçalades per caps militars que controlaven territoris militarment independents amb l'ajuda de familiars i amics units amb el cap per relacions de parentiu, fidelitat mútua i amistat (*amicitia*). En el cas concret dels ibers de la banda mediterrània, Polibi sembla indicar que no ens trobaríem amb una unitat territorial sota un mateix cap o ciutat, sinó que estaria poblat per diversos grups ètnics amb autonomia pròpia. No podem saber si aquestes ètnies es consideraven part d'una entitat grupal més gran que compregués tota la banda mediterrània. El que no es pot negar és que la presència cartaginesa i romana van accelerar processos d'homogeneïtzació del territori (Cruz-Andreotti 2002, 170-171).

Estrabó fa una actualització de la tradició hel·lenística precedent a ell per comprendre l'ecumene dominada pels romans en aquell moment, identificant a aquests com els responsables d'haver donat identitat a aquest territori. De la mateixa manera com ho fa Polibi, mostra un interès

en la història dels pobles que descriu, no es queda únicament amb la seva identificació i diferenciació, sinó que indaga en el passat per saber com han arribat a l'actualitat, portant a terme una geografia descriptiva amb un marcat caràcter històric, culminant amb la intrusió romana i la posterior civilització. Aquesta visió estraboniana no es pot emmarcar en una cronologia en concret, ja que mostra la teòrica evolució dels territoris amb el pas del temps. Quan s'analitza el contingut del Llibre III d'Estrabó s'han de tenir presents certs fets, començant per la dificultat de descriure un territori poc conegut i fragmentat. Aquest autor es mostra crític davant les fonts que fa servir, jugant un paper important la seva pròpia subjectivitat a l'hora de ser més o menys rigorós amb aquestes. En últim lloc, és rellevant denotar la seva visió sobre el procés romanitzador com un fet que intensifica les qualitats dels territoris hispans, veient tot el procés, que va durar més de dos segles, en el seu tram final, mostrant la teòrica evolució temporal de les poblacions. El que és destacable del seu treball és, com s'ha mencionat, la importància donada a delimitar les poblacions i ètnies, posterior a la descripció geogràfica del territori. Especifica el tipus d'ambient en què aquestes comunitats es troben, enumerant els recursos naturals de cada zona; l'existència de rius, crucials per la seva funció com a via de comunicació; la forma d'habitatge, en grans ciutats o poblaments reduïts i dispersats; comenta curiositats i comportaments etnogràfics que li semblen estranys o destacables, incloent-hi els mites grecs associats a cada zona, acabant la descripció amb el grau de romanització que presenten (Cruz-Andreotti 2002, 174).

L'associació de certs territoris a mites grecs presenta una gradació segons la distància del territori respecte al mar Mediterrani, observant com la majoria de llocs mitològics s'associen a territoris costaners, mentre que a la cornisa gal·lica i cantàbrica l'associació mitològica és mínima o nul·la. En el cas d'Estrabó no existeix confusió en el terme Ibèria. Fa ús d'aquest terme per referir-se a totes les ètnies o pobles de la península, sent un genèric per a referir-se a aquests, especificant, en la majoria dels casos, l'ètnia específica de cada població descrita. La imatge que dona Estrabó sobre la península Ibèrica es coneix com a "bou estès", definint els quatre costats principals, amb els rius i muntanyes que es troben en aquest territori (**Figura 4**). La consideració dels turdetans és completament diferent de la resta d'ètnies peninsulars, sent vistos com els més civilitzats i els que més ràpidament van integrar-se dins el sistema administratiu romà. Per Estrabó, són el paradigma del progrés civilitzador, preveient un futur brillant a partir del coneixement del seu passat, establint relacions directes entre el passat de les poblacions, el present i el futur esperable. Tal com passa amb l'associació mitològica, els pobles de la cornisa cantàbrica es veuen més barbaritzats, mantenint costums originaris de les seves ètnies i resistint el procés conquistador romà. Per tant, Estrabó es dedica a mostrar com es va portar a terme el procés "civilitzador" donant una importància central al factor exterior, l'arribada de colons que fan evolucionar les poblacions (Cruz-Andreotti 2002, 176-179).

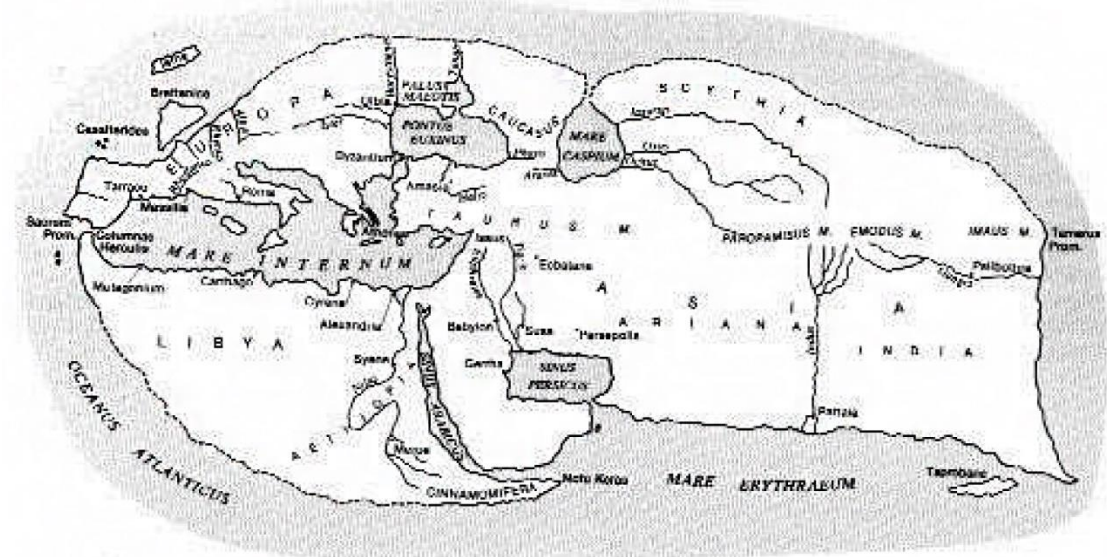
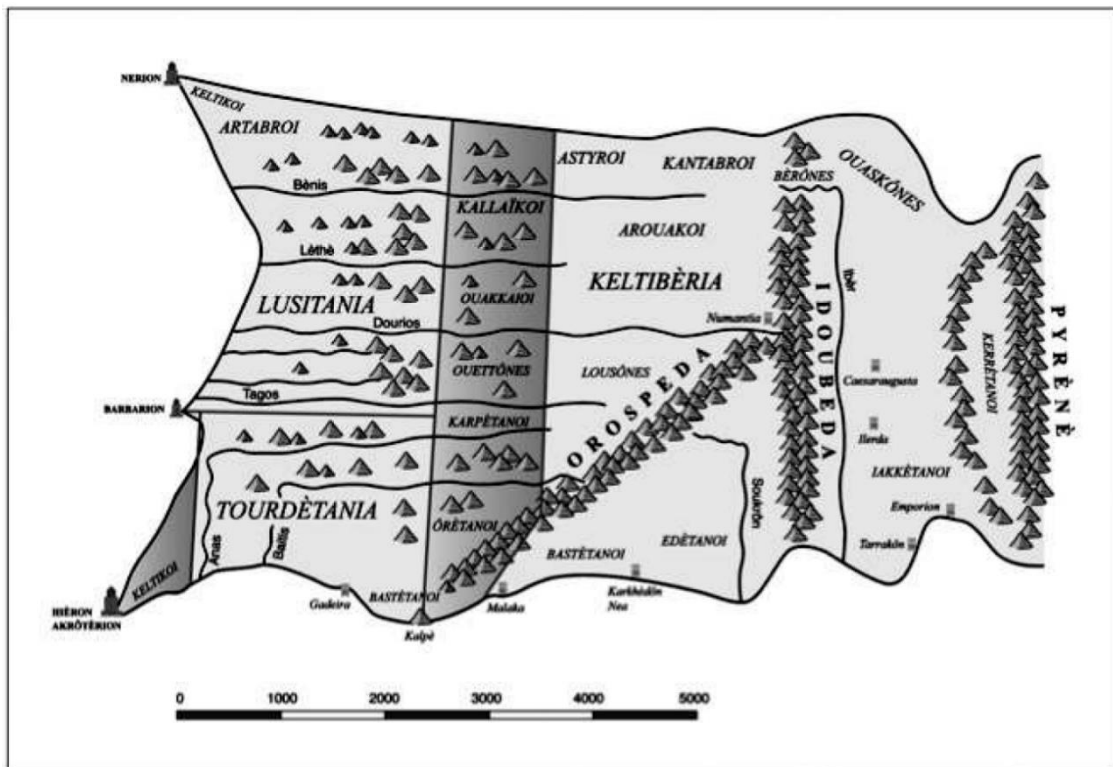

Figura 4: A la part superior: La Ibèria d'Estrabó (Cruz-Andreotti 2014, 152). A la part inferior: La ecumene segons Estrabó (a Bunbury, E.H. 1959. *A History of Ancient Geography*, vol. II, Nueva York, [2^a ed.], 238, dins Cruz-Andreotti 2002, 172)

Retornant al tema de les riqueses que s'associaven amb la Península, cal dir que Estrabó dona informació respecte a com es portaven a terme les transaccions comercials, assenyalant que a les poblacions que vivien a l'interior feien ús del bescanvi en una proporció molt major que no pas a través dels metalls precisos, equiparables a la moneda, si es comparava amb les poblacions costaneres, més acostumades a aquest tipus d'interaccions. En la mateixa línia, Tàcit menciona el mateix fet, dient que els pobles amb menys contacte amb Roma no fan ús dels metalls preciosos pel seu desconeixement (Pérez 2021, 104-105).

Com s'ha indicat en aquest punt, podem veure com són les riqueses atribuïdes als territoris peninsulars una de les qualitats més destacades pels autors clàssics, sent un gran reclam per incentivar la mobilització de conqueridors i negociants orientals que anaven cap a la Península amb l'esperança d'enriquir-se.

5.- El comerç Iber: inici del comerç entre poblacions foranes i poblacions peninsulars

En aquest apartat s'exposa la gran influència fenícia que presenta el territori nord-est de la península Ibèrica, veient com el comerç va tenir un paper fonamental dins les societats autòctones d'aquesta zona des dels seus inicis, i com aquest va anar evolucionant amb el temps, a mesura que les societats van anar canviant.

De les troballes arqueològiques descobertes se'n pot extreure més informació que les tipologies i les cultures que van entrar amb contacte amb les poblacions autòctones de la Catalunya actual. L'arribada de certs productes en detriment d'altres dona un reflex de les societats i la seva estructura, identificant els materials o objectes que tenien un valor elevat per aquestes, jugant un paper important dins les comunitats.

La gran informació que donen les importacions no va ser detectada durant l'inici de l'estudi sobre la cultura ibèrica, amb autors com Bosch Gimpera i Maluquer de Motes, que veien a les importacions com un reflex de les influències que arribaven des de l'exterior del territori, informant dels fluxos comercials i la cronologia, sense donar cap mena d'importància a la demanda de les poblacions ibèriques, atribuint a aquestes un paper passiu, com si no poguessin influir en l'arribada dels materials (Asensio 2019, 1107). A partir dels anys setanta sorgeix la teoria dels béns de prestigi (Frankenstein, Rowlands 1978), proposant un paper central de la demanda de les poblacions autòctones en l'arribada de les importacions. A aquesta teoria se li suma informació, proporcionada per l'antropologia, amb relació a les festivitats i com aquestes influeixen en la formació de societats complexes, fets exposats per M. Dietler en les seves obres (Dietler 1990, 1994). S'arriba a la conclusió que les importacions van ser essencials per construir i mantenir el sistema social ibèric, basat en la desigualtat institucionalitzada (Asensio 2019, 1109).

Existeixen diverses consideracions errònies que s'han anat arrossegant amb el temps, des de l'inici de l'estudi de la història antiga de Catalunya, respecte a la presència fenícia en aquest territori. El primer, i possiblement més important, és la consideració que fenicis i grecs eren

adversaris irreconciliables, dominant els territoris on s'establien, des d'un punt de vista comercial, no militar, designant certes zones sota el seu domini i prohibint l'entrada d'altres mercaders dins aquestes. Aquesta perspectiva va ser el resultat de múltiples indicadors que apuntaven a aquest fet, les antigues fons escrites, la numismàtica, l'epigrafia i l'arqueologia, que documentaven àmpliament la presència grega a l'Empordà, sempre des d'una visió positivista respecte a tot el que és grec, considerats com el bressol de la cultura occidental, sent l'element civilitzador que va permetre l'avenç en la regió i la seva introducció dins el món conegut, veient autors com M. Tarradell, que considera l'arribada dels grecs com un dels "quatre cops alats de gràcia de la història", donant pas a ser ciutadans europeus de ple dret (Tarradell 1961, 7). Considerar els grecs com els portadors de la civilització comporta una visió pejorativa cap a tot allò relacionat amb el món fenici-púnic, interpretats com els antagonistes de la història, sense deixar passar els grans coneixements i aportacions gregues (Sanmartí, Asensio 2005, 89).

Aquesta visió negativa dels fenicis ens porta a la segona perspectiva que va dificultar l'estudi de la influència fenici-púnica dins el territori català. Aquesta és l'escàs valor i poc ressò que han tingut les múltiples troballes arqueològiques, bàsicament ceràmica, que documenten la implicació dels fenicis en aquest territori. Les ceràmiques púniques, en moltes ocasions, van ser confoses per ceràmica ibèrica a causa de presentar una estètica molt simple, sense valor estètic, mancant estudis exhaustius d'aquesta, problema que s'ha anat solucionant en els últims anys. Dins aquests desavantatges, també s'ha de sumar la gran quantitat d'àmfores de transport fenícies que habitualment van ser descartades en els treballs de recerca i excavació, fins a mitjans dels anys setanta. En contraposició a aquesta ceràmica, trobem la ceràmica grega, amb la clàssica cobertura de vernís negre i les representacions figuratives que es troben sovint en elles, sent molt clarament identificables com exportacions del món grec i amb grans estudis al respecte. Per tant, es va produir una sobrevaloració de les restes arqueològiques greges enfront de la poca rellevància atorgada a les troballes púniques (Sanmartí, Asensio 2005, 90).

Durant els anys setanta del segle passat és quan es va produir un notable augment del coneixement sobre la cultura fenici-púnica, donant el tret de sortida l'aparició de l'arqueologia fenícia de l'actual Andalusia, regió on aquesta cultura va tenir un gran impacte, a més de l'estudi dels principals punts de producció. L'autor que va iniciar aquesta recerca va ser J.-M. Mañá, recolzat per treballs més específics sobre les zones productores fets per M. Font, M. Tarradell (1975) o J. Ramon i Torres (1981a i b), per a mencionar-ne alguns. A partir dels coneixements obtinguts amb aquests treballs és quan va ser possible entendre millor la influència púnica a Catalunya, amb un gran pes en el comerç arcaic i el desenvolupament de les poblacions autòctones de la zona. Aquest fet s'ha vist reflectit en els darrers anys amb el gran nombre d'excavacions realitzades a diversos jaciments ibèrics i de la primera edat del ferro, apareixent molt material arqueològic i, amb ell, informació valuosa per entendre la importància fenícia en aquest territori,

identificant la procedència i el volum d'importacions que arribaven al territori català (Sanmartí, Asensio 2005, 90).

Les troballes arqueològiques, sobretot ceràmiques, destacant el gran nombre d'àmfores, exposen un panorama completament diferent del que les visions historicistes tradicionals anteriorment mencionades esperarien, mostrant un contacte prematur dels pobladors de l'actual territori català amb els comerciants fenicis, sent anterior a l'arribada dels focues, primers grecs en instal·lar-se en el territori. Els mètodes de datació aplicats a les àmfores arcaïques fenici-púniques situen l'inici del flux comercial a la primera meitat del segle VII aC o inclús a finals del segle VIII aC, observant un progressiu augment que va arribar al seu màxim als voltants de l'any 600 aC i que va decaure dràsticament entorn del 575 aC aproximadament, fins a acabar desapareixent. Durant la primera edat del ferro (725-550 aC) és quan el percentatge d'importacions respecte al total ceràmic del territori és més elevat, constituint un 24% de tota la ceràmica del període. Aquesta dada és molt rellevant per veure la gran magnitud que va tenir el fenomen comercial púnic des d'edats anteriors a l'arribada dels grecs. Aquesta informació ha sigut recollida en treballs realitzats per Mascort, Sanmartí i Santacana (1991), entre altres, situant l'origen de la majoria d'aquestes peces a la zona de Gibraltar, amb un percentatge menor de procedència cartaginesa i una altra part d'origen incert (Sanmartí et al. 2009, 227).

Les primeres àmfores confeccionades a la Península van ser fabricades en assentaments fenicis del sud peninsular, trobant àmfores del tipus T.10.1.2.1., fabricades entre finals del segle VIII aC i el segle VII aC. Aquestes serien distribuïdes per la part mediterrània peninsular entre el segle VII aC i principis del segle VI aC.

Les primeres àmfores considerades de producció autòctona, no fenícia, són reproduccions del model anteriorment referenciat, sorgint durant la primera meitat del segle VI aC. És curiós veure com aquest origen púnic en les formes de les àmfores es manté en el temps. A mitjans del segle IV aC, és quan s'identifiquen les primeres àmfores ibèriques, diferenciades de les anteriors per presentar una pasta depurada i dures, resultat de la cocció, característiques de les ceràmiques fines a torn ibèriques. Aquestes mostren un perfil i detalls formals que remetien als orígens mencionats, tot i el seu descens en el comerç d'aquell moment (Asensio 2019, 1047).

Cronològicament, s'observa com amb el pas del temps la fabricació d'àmfores ibèriques incrementa, suposant un augment de la importància d'aquest material ceràmic, sobretot en el moment de transició entre el període ibèric antic (600/550-450/425 aC) i el període ibèric ple (450/425-200 aC), triplicant pràcticament la producció, passant d'un 5,5% al 14,6% del total de la producció local (Asensio 2019, 1050).

Durant el període ibèric antic, es registra un nombre baix d'importacions, equilibrant l'arribada d'àmfores i vaixel·la. En aquest moment sorgeixen les anomenades copes jònies provinents de *Massalia* (Marsella), acompanyada per la ceràmica grisa monocroma del nucli cossetà de Turó de la Font de la Canya. Tot i el baix nombre d'importacions, els vasos de

producció grega occidental ocupen el 86% del total de mostres recuperades de vaixella fina importada, un percentatge molt significatiu. En el cas de les àmfores importades el percentatge encara és més ampla, un 99% del total, en el cas d'excloure els fragments d'àmfores fenici-púniques per ser considerats com materials intrusius. Com en el cas de les copes, aquestes àmfores greges arcaïques són anomenades de tipus joni o joni-massaliota. Aquesta associació en el nom i el gran nombre de peces de procedència grega exposen el gran domini d'aquests sobre el comerç exterior que arriba a Catalunya a partir del segle VI aC, veient com el panorama canvia dràsticament, traient la posició privilegiada dels fenicis en aquest aspecte (Asensio 2019, 1064-1065).

Les àmfores arcaïques del tipus T.10.1.2.1 juntament amb *pithoi* i àmfores de coll (Sanmartí et al. 2009, 227), se suposa que contenien tres productes clàssics del comerç del moment, comerciant oli, productes fets amb peix i vi, sent més abundant aquest últim en les anàlisis de microresidus efectuats a les troballes. A aquest fet, se li ha de sumar que les primeres produccions de vi de la zona catalana van ser envasades en àmfores que imitaven l'estil de les fenícies arcaïques, fent suposar una destacable importància d'aquest producte (Sanmartí, Asensio 2005, 91).

El contingut de les àmfores ibèriques és un tema sense tancar actualment. Els pocs estudis microresiduals efectuats en àmfores donen com a resultat el vi com producte principal, juntament amb la cervesa a la zona catalana, productes que crearien un excedent de forma més ràpida que altres aliments, sent susceptibles de ser comercialitzats. A més d'aquests productes, altres autors com Guerrero, Miró i Ramon, assenyalen la possible contenció d'hidromel, oli, productes càrnics, conserves de peix, etc. (1991, 14).

5.1.- El propòsit de les àmfores ibèriques

Pel que fa al comerç de les àmfores ibèriques, s'han descobert nombroses embarcacions naufragades amb àmfores ibèriques en el seu interior, indicant el seu transport cap a altres regions. Com a exemples d'algunes d'aquestes naus enfonsades trobem Cala Sant Vicenç (Mallorca), descobrint un navili grec de finals del segle VI aC que conté unes trenta àmfores de producció peninsular amb un nombre semblant d'àmfores gregues (Asensio 2019, 1047). Asensio proposa la possibilitat que aquesta embarcació naufragués a causa d'una forta tempesta que l'arrossegaria fins al seu lloc de descans final. Aquesta teoria se sustenta per la inexistència a Mallorca de materials grecs arcaïcs, càrrega que portava el navili, a més d'antecedents històrics documentant i arguments nàutics. Per aquests motius suggereix, com a ruta seguida per aquesta embarcació, un viatge entre *Emporion* i *Massalia*, sent d'origen centre-mediterrani amb la finalitat de connectar les colònies magno-gregues amb establiments focus occidentals (Asensio 2019, 1065).

La troballa d'àmfores ibèriques en altres regions i les evidències mencionades no indiquen directament una navegació ibèrica d'altura, ja que aquest fet encara no ha sigut

documentat. El fet que totes les naus naufragades descobertes actualment s'hagin identificat com navilis comercials grecs o púnics, porta a pensar en un transport d'aquestes àmfores en el viatge de tornada al seu lloc d'origen. Aquestes evidències sorprenen molt, portant a pensar que els ibers van ser l'única població mediterrània que va fabricar àmfores pròpies sense la intensió d'exportar ells mateixos els seus productes. Una altra raresa presentada per les troballes arqueològiques, és la gran quantitat d'àmfores ibèriques en jaciments interiors, allunyats de la costa, durant el període ibèric antic, etapa inicial de producció, on la lògica indicaria que s'hauria de trobar una menor presència d'aquests elements. A Castellot de la Roca Roja, jaciment allunyat de la costa, les àmfores de producció local ocupen un 15,5% del total de restes, mentre que a Alorda Park, jaciment costaner, les àmfores ibèriques només ocupen un 2% del total (Asensio 2019, 1048-1050).

Aquestes singularitats, relacionades amb altres jaciments interpretats com a centres terrissaires, com és el cas de Valls d'en Foix, on el 40% dels vasos fabricats eren àmfores ibèriques, ubicat a uns 26 km a l'interior i amb un difícil accés des de la costa, porten a la conclusió que la gran majoria de les àmfores ibèriques van ser fabricades amb la finalitat de servir com un contenidor fix, no destinat a ser un envàs de transport marítim. Aquesta realitat no sembla gaire versemblant pel fet que aquests recipients no presenten una bona forma per a realitzar la funció de contenidor fix eficientment. Segons Asensio, aquest fet és degut a l'ús de les àmfores locals per conservar determinats productes amb un valor socioeconòmic elevat, sent identificables pel tipus d'envàs on es troben. Aquests productes serien el vi, en els territoris edetans i contestans, i la cervesa als territoris cossetans i laietans, productes susceptibles de ser produïts en excedència per aquestes societats, entrant dins les relacions d'intercanvi. En aquest sentit, l'àmfora s'identifica com una mercaderia, adquirint lògica el seu ús per la distribució d'aquests productes amb un valor afegit, sent identificables per l'envàs que els contenia. Aquesta hipòtesi encaixa amb la gran producció d'àmfores ibèriques documentada en jaciments a l'interior, a una relativa llarga distància de la costa, on aquests recipients servirien per aportar valor i reconeixement als productes que contenien en el seu interior. Aquesta funció podria passar per sobre de la ineficàcia de les àmfores, a causa del seu perfil, per a altres funcions diferents del transport marítim (Asensio 2019, 1051-1053).

La identificació de diferències tipològiques regionals en la producció d'àmfores afegeix més credibilitat a aquesta visió, suposant el fet que les diverses comunitats van voler diferenciar el seu producte de la resta a través de la creació d'un tipus d'àmfora característica, indicant la seva procedència. Com a exemple d'aquest comerç intern dins el territori ibèric, es pot referenciar Alorda Park, jaciment anteriorment mencionat, on s'ha identificat una àmfora de tipus 2B provinent de tallers laietans. La creació de tipologies d'àmfores pròpies de cada territori tampoc escapa de les imitacions, fenomen recurrent a la mediterrània. Al taller laietà de la Riera de Sant Simó (Mataró), es van fabricar àmfores del tipus 2C, establertes com de procedència cossetana,

amb el suposat objectiu d'aprofitar-se de la relació establerta entre continent i contingut (Asensio 2019, 1054-1055).

El problema d'aquesta hipòtesi són les poques evidències que es tenen actualment sobre la diferenciació territorial a partir d'unes tipologies concretes d'àmfores, sumant les notables diferències observades entre assentaments agrupats dins un mateix territori ètnic i en una mateixa moment (Asensio 2019, 1056).

5.2.- Consumidors de les importacions i produccions locals en les societats pre-ibèriques i ibèriques

Es dedueixen un paper central de les importacions dins els rols socials de les poblacions indígenes del segle VII aC, enteses com a societats de petita escala dirigides per caps de llinatge. Aquests ferien ús dels productes importats, sobretot vi i possiblement salaons (Asensio 2019, 1109), per organitzar festes comunitàries on es produiria un deute social cap aquests líders, a causa del repartiment de béns costosos entre els assistents. Segons aquesta interpretació, el deute es pagaria amb mà d'obra, aconseguint mobilitzar la població per construir grans obres, com podria ser una muralla. L'organització de festivitats on es repartien d'aliments amb la intenció d'obtenir treballadors de la pròpia i d'altres comunitats es coneix com a *work-parties* o "festes de treball" (Sanmartí, Asensio 2005, 92). Els caps de llinatge competirien per adquirir els productes alimentaris que contenien les àmfores fenícies i posteriorment els repartirien per obtenir favors i prestigi, assolint d'aquesta manera autoritat. Aquesta teoria encaixa amb el gran nombre d'envasos fenicis trobats en els jaciments de la zona, inclús en els més petits, i la baixa importació de vaixel·la en aquest segle per la poca importància social que aquesta tenia.

Es dedueix, a través de les troballes arqueològiques, que les comunitats de la primera l'edat del Ferro que habitaven Catalunya eren de petita escala per la manca de propietat privada en els mitjans bàsics de producció i explotació, amb una densitat de població reduïda que va anar augmentant gradualment durant el període. Els assentaments en aquest moment no sobrepassaven les 0,5 ha., agrupant un màxim de cinquanta famílies que habitaven en cases molt semblants estructuralment entre si, descobrint un gran nombre de sepultures, si es compara amb altres períodes com l'ibèric. Aquestes evidències donen una visió molt igualitària de l'organització social d'aquestes comunitats (Sanmartí et al. 2009, 224).

La proposta del festeig com una activitat social en aquestes societats arcaiques ha sigut un tema repetidament proposat per diversos autors que observen una clara relació entre els materials arqueològics descoberts i aquesta activitat, la qual jugaria un paper molt important en les relacions de poder dins aquestes societats prehistòriques. Aquesta realitat no només s'ha suggerit per les poblacions de la Mediterrània occidental, sinó també per altres zones i períodes diferents.

Per la zona que tractem en aquest apartat, Catalunya, són molt destacables els treballs realitzats per M. Dietler (1994), el qual, a partir d'una base etnogràfica, proposa l'organització de banquets socials per explicar les troballes arqueològiques descobertes i donar resposta als canvis vists en la tipologia i el volum d'importacions que arribaven tant a la costa mediterrània de la península Ibèrica com a la Gàl·lia (Sanmartí et al. 2009, 219).

Dietler estableix diversos tipus de festeigs segons el context social i relacions de poder on s'ubiquen, diferenciant-los a través de la lectura del registre arqueològic que pot donar indicis directes, restes dels banquets, o indirectes, com la naturalesa i volum dels materials ceràmics importats. En la majoria dels casos la identificació de banquets depèn directament dels materials mobles associats com vaixelles i contenidors d'aliments trobats en altres contextos com escombraries i sepultures.

Les diferències observables serien el resultat de l'objectiu principal del banquet en qüestió, amb un consum alimentari i ús de materials determinats. La primera tipologia de festeig identificada per aquest autor s'anomena "empresarial" (*entrepreneurial*), la qual té la finalitat d'obtenir poder polític i econòmic establint jerarquies entre persones d'un mateix rang social, en aquest cas, un rang social elevat, competint per veure qui ofereix el volum més gran de menjar. En aquest cas, s'estableix una relació entre donador de menjar com a persona superior i receptor com a inferior, sense tenir gaire en compte la qualitat del menjar, centrant-se a oferir la major quantitat possible per demostrar la riquesa de la persona. En el cas que aquest acte sigui dut a terme en una societat sense una institucionalització dels càrrecs polítics, serveix per determinar qui liderarà el grup. En societats institucionalitzades, però sense un sistema hereditari de traspàs de poder, aquests esdeveniments presentarien el mateix objectiu, determinar qui ocupa el lloc de líder de la comunitat. El segon tipus de festeig s'anomena "*patron-rôle feast*", diferenciat de l'anterior per no presentar un caràcter competitiu, ja que no se celebra entre persones del mateix rang social, sinó entre qui ocupa el poder i els seus subordinats, sent un acte de generositat per tal de mantenir el poder ja obtingut, reforçant les relacions entre les dues parts implicades. En aquest cas la qualitat del menjar tampoc presenta una importància cabdal, la quantitat sí. La tercera celebració identificada és la "*diacritical feasts*" o festes diacrítiques, les quals tenen el propòsit de legitimar la posició ocupada pels líders de la societat envers la resta de la població, compartint productes més "refinats" o amb més preparació, per denotar la diferència natural que existeix entre els líders i els "súbdits" (Sanmartí et al. 2009, 220). Finalment, trobem les ja mencionades "festes del treball", on el fi principal és aconseguir mà d'obra a canvi d'un bon banquet, podent-se fer entre persones de classe alta i baixa a la vegada.

Les diverses celebracions identificades no són excloents entre si, ni s'observa una evolució temporal entre elles, de la mateixa manera com el seu caràcter no afecta únicament a les persones implicades en el banquet. El primer tipus plantejat, "l'empresarial", també té

implicacions per la població general de la comunitat perquè es decideix qui portarà el lideratge (Sanmartí et al. 2009, 221).

La creació de tipologies d'àmfores pròpies segons el territori seria un fenomen que es pot relacionar amb els banquetes, portant a plantejar una dinàmica que s'iniciaria en el període ibèric antic i s'accentuaria en el període ibèric ple, a causa de l'augment de la complexitat en l'estructura sociopolítica, on les elits socials serien les responsables de controlar la producció de la ceràmica a torn, per la complexitat que comporta. Establint que tant la producció com posterior distribució d'àmfores ibèriques es trobaria sota el control dels aristòcrates, sent un dels pilars de subjecció del seu poder i estatus. Les àmfores ibèriques tindrien un paper equivalent a les àmfores importades, amb un ús associat, però no exclusiu, als grans banquetes ja referenciats (Asensio 2019, 1058).

Per tal de deduir l'existència i naturalesa de banquetes en les comunitats protohistòriques tractades, un dels elements indicatiu i que poden aportar més informació és l'estudi de les importacions, observant com en la gran majoria dels casos aquestes són elements relacionats amb l'alimentació, tant la preparació de menjars, com el seu transport i consum. Deduint que d'aquestes evidències es pot extreure l'organització de festins socials i, segons la complexitat social que presenti cada comunitat, poden existir més tipus de banquetes, sent un reflex de les relacions socials. Per aquest motiu, el seu estudi s'ha d'interconnectar amb altres dades empíriques obtingudes en els jaciments que aportin informació sobre la societat, com per exemple l'arquitectura domèstica i les necròpolis (Sanmartí et al. 2009, 222).

5.3.- El canvi en la demanda

Els béns desitjats pels fenicis eren sobretot els metalls i possiblement la fusta de qualitat, a més de les vies de comunicació que portaven a aquests materials preuats. Per aquest motiu, és raonable pensar que els caps de llinatge que tenien més accés a aquests recursos van aconseguir uns beneficis majors, observant exemples d'aquest raonament tant al jaciment de Sant Jaume-Mas d'en Serrà (Alcanar, el Montsià), amb un gran nombre d'elements de prestigi, sent interpretat com la residència d'un gran cabdill, com sobretot a Aldovesta (Benifallet, Baix Ebre), on del total de peces de ceràmica descobertes, el 54% van ser exportades. En aquest jaciment s'han trobat evidències clares de fabricació de lingots metalls amortitzats, apuntant a la hipòtesi plantejada, sobtant la baixa presència de sepultures i la gran riquesa material que les poques documentades contenen, amb objectes relacionats amb els banquetes i armes per fer esment d'alguns. Aldovesta presenta una estructura que fa pensar en una gran casa en comptes d'una aldea, suggerint l'existència d'una gran cap de llinatge que hi residiria, enriquint-se gràcies al comerç amb els fenicis (Sanmartí et al. 2009, 227). A Vilars d'Arbeca (les Garrigues), destaca la gran fortificació documentada enfront de les trenta famílies que es calcula que podien habitar l'espai, mostrant

com amb el pas del temps es van anar produint jerarquies dins de cada comunitat i la competència entre els diversos caps de llinatge per aconseguir el poder (Sanmartí et al. 224).

Veiem doncs com els púnics van jugar un paper destacable en la transformació d'aquestes arcaïques societats del segle VII aC, les quals s'acabarien convertint en el que considerem poblacions ibèriques. Poc abans de mitjan segle VI aC, s'observa una variació en el tipus de materials importats, augmentant el nombre d'unitats de vaixel·la i imitacions de ceràmica fenícia. El jaciment de Barranc de Gàfols (Ginestar, Ribera de l'Ebre), la vaixel·la a torn representa un 47% dels vasos d'importació descoberts en aquest lloc, amb copes que imiten estils grecs, plats i *oinochoai*. El que ressalta d'aquest jaciment és la troballa d'un gran forn culinari, l'únic descobert en aquest lloc, dins un espai amb indicis de festeig i pràctiques rituals, ubicant en aquest una de les *oinochoai* (Sanmartí et al. 2009, 229).

A partir de l'augment del poder de certs caps de llinatge, seguint el procés explicat, el poder es va anar centralitzant. Si a aquest fet li sumem un augment demogràfic com a resultat de la introducció de la metal·lúrgia del ferro, que permet una major productivitat, dona com a resultat una major complexitat social i la creació d'entitats polítiques territorials centralitzades (Sanmartí, Asensio 2005, 94).

El naixement de la cultura ibèrica canvia completament les regles del joc. Els grups aristocràtics apareixen, substituint als antics caps de llinatge, distingint-se de la resta de la població, traspasant el poder hereditàriament gràcies a la creació d'una ideologia que legitimava el seu poder, influint en els béns d'importació, vists com a elements de prestigi i distintius d'aquest grup social dominant. Aquest fet es correlaciona amb el dràstic descens d'importacions en aquest moment, sent el moment més baix entre mitjans segle VI aC i mitjà segle V aC, arribant fins a un 5,7% de ceràmica importada dins el total de les restes descobertes. La gran majoria d'aquestes poques peces descobertes són vaixel·la fina, copes de producció grega occidental, i àmfores que portaven el vi que se servia en aquestes copes (Asensio 2019, 1109-1111). Aquestes dades porten a pensar en l'augment de la importància del "festeig diacrític", on la qualitat dels productes oferts predomina per sobre de la quantitat, consumint vins costosos i consumint els productes sobre una vaixel·la importada, productes únicament a l'abast del grup dirigent (Sanmartí et al. 2009, 230).

Per mantenir la condició d'objecte de prestigi, les elits anaven canviant els objectes importats, sent més prestigiós com més rar i llunyà sigui l'objecte. Aquest fet podria haver estat aprofitat pels foces que habitaven Massàlia, cap al 600 aC aproximadament, experts en el comerç a llarga distància, proveint els escassos objectes de prestigi demandats per les elits iberes. Entenent *Emporion* (Empúries), com una ciutat estratègica, per proveir d'aquests béns preuats, establint aquest lloc a principis del segle VI aC. Aquests actors comercials són els que acaben dominant a Catalunya, augmentant notablement l'arribada de vaixel·la grega, a conseqüència de ser considerada un element de prestigi, i el descens de la demanda d'àmfores i altres objectes si

es compara amb altres moments històrics anteriors (Sanmartí, Asensio 2005, 95; Sanmartí et al. 2009, 230-231).

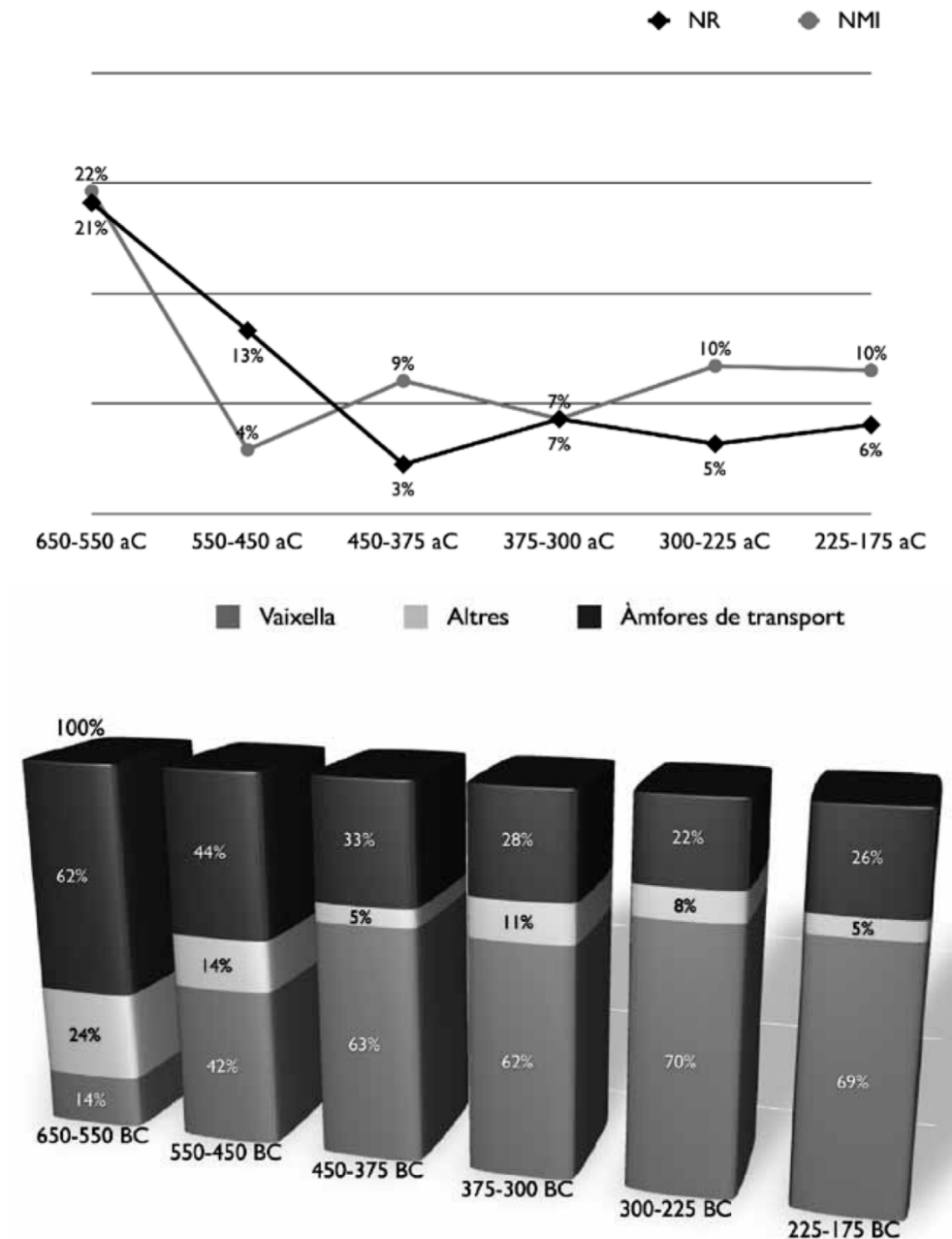
El canvi en la demanda i dels proveïdors d'aquesta podria haver ocasionat una gran crisi a les zones que proveïen el territori català amb anterioritat, els centres fenicis occidentals, obrint les portes als mercaders focues per controlar el comerç de la zona (Asensio 2019, 1111).

5.4.- Evolució cronològica de les importacions a partir del segle V aC. Complexació del sistema social i econòmic dels pobles ibers dins de l'escenari del comerç transmarí

Durant la segona meitat del segle V aC, es produeix un augment de les ceràmiques importacions, sense arribar als nivells d'etapes anteriors, constituint el 7,3% del total. Des d'aquesta època fins inicis del segle II aC, s'observa una estabilitat força constant en els percentatges d'arribada de vaixel·la, àmfores i ceràmica de cuina, ocupant respectivament un 70%, 25% i un 5% del total d'importacions al territori català. Dins la vaixel·la fina, els vasos relacionats amb el consum de vi són el més abundant. A aquests fets se li ha de sumar la substitució dels vasos grecs occidentals per la vaixel·la fina àtica. Dins el 25% que ocupen les àmfores, el canvi més destacable és la seva procedència, dominant els envasos de transport d'origen púnic, tot i la poca uniformitat que presenten els jaciments catalans en aquest aspecte (Asensio 2019, 1066-1067, 1071).

Aquest fet podria ser el reflex de la creació d'un sistema administratiu més complex, amb l'expansió de l'escriptura i jerarquització entre poblacions, creant el que es pot considerar com estats arcaics, amb el sorgiment de sistemes d'integració política amb un gran abast geogràfic. L'increment de la població faria augmentar els integrants de la classe dominant, i amb ells la demanda d'importacions. En aquest moment la vaixel·la es converteix en el producte més importat, amb molts plats, bols i escudelles, donant a entendre una adopció de pràctiques culinàries foranes per part de l'elit social (Sanmartí et al. 2009, 231). L'augment demogràfic també faria augmentar la conflictivitat social. Per a resoldre aquest problema una de les possibles solucions seria permetre l'arribada de béns de prestigi a altres grups socials, no només aristòcrates, redistribuint aquests objectes (Asensio 2019, 1112).

Figura 5: A la part superior: Evolució del volum d'importacions al llarg de l'edat del ferro. A la part inferior: Evolució de les importacions i de la naturalesa dels materials importats al llarg de l'edat del ferro. Imatge a: Sanmartí et al. 2009, 226, gràfics 1 i 2.

Tot i la gran presència grega en el territori català, la relació amb el món fenici no va acabar mai, reduint les poques troballes que mostren aquest fet durant el segle V aC a algunes àmfores i morters ebusitans i àmfores de Gibraltar, sense deixar clar com van arribar al territori, si per contacte directe o a través dels focs, contemplant una baixa influència púnica en les poblacions de la regió (Sanmartí, Asensio 2005, 96).

A partir del segle IV aC, es produeixen certs canvis als quals cal fer menció. La vaixel·la grega, la gran majoria àtica, continua arribant al territori català en abundància, però sorgeix amb força un antic competidor comercial, Eivissa, sent una colònia fenícia, important àmfors, morters, ceràmica comuna, segurament feta servir com a vaixel·la, i imitacions de ceràmiques de vernís negre. Aquest últim tipus de ceràmica va ser produït també a Roses (Alt Empordà), inspirades en les formes Lamboglia 21 i 26 i els bols Lamboglia 25 i 27, sent el principal productor de la zona durant el segle III aC (Sanmartí et al. 2009, 234; Asensio 2019, 1082). En aquest segle, dins el conjunt de la vaixel·la fina, els vasos relacionats amb el consum de vi disminueixen el predomini que mostraven en el segle anterior sobre altres tipus, cedint el primer lloc a escudelles, sobretot de tipus Lamboglia 21 i Lamboglia 22, bols i plats, sent els més representats en les restes arqueològiques (Asensio 2019, 1069). Les àmfors ebusitanes agafen molta força, ressaltant el tipus T.8.1.1.1., el primer a tenir una difusió territorial massiva. Les àmfors greges decauen en picat, sent merament testimonials, amb pocs exemplars identificats, dins els quals es pot destacar l'àmfora grega de vora alta de secció triangular. Les importacions d'origen centre mediterrani superen en nombre a les greges en aquest segle, amb un nombre molt més variat de tipus si es compara amb les àmfors ebusitanes. Aquest fet pot ser el reflex de la importació d'un sol producte des d'Eivissa, el vi, mentre que des del centre mediterrani arribarien una varietat més diversa de productes. Dins les ceràmiques comunes importades s'observa un procés similar a l'explicat en el cas de les àmfors, dominant, durant el segle IV aC, les produïdes a Eivissa. La ceràmica comuna importada més destacable són els morters, relacionant aquestes peces amb el vi que contenien les àmfors T.8.1.1.1., servint per preparar condiments aromàtics per aquesta beguda, fet que donaria sentit a la seva abundància (Asensio 2019, 1075-1078). D'acord amb el que s'ha esmentat, s'arriba a la conclusió d'un fort domini ebusità sobre el comerç d'aquest territori.

Es veu una clara relació cronològica entre l'augment agrícola d'Eivissa i la seva expansió comercial, denotant el poder que la demanda d'una societat pot tenir en la població fabricadora dels seus béns de consum, de la mateixa manera com el descens en la compra de mercaderies fenícies durant el segle VI aC, hauria afectat l'economia de les entitats productores del sud peninsular.

En el segle IV i III aC, la població ibèrica va patir un gran augment demogràfic, com ja s'ha mencionat, dificultant als aristòcrates el control de la població i el seguiment de la ideologia que els recolzava. Aquest fet va fer augmentar els conflictes dins les comunitats i entre les unitats polítiques, modificant els afers militars i de defensa del territori. El gran increment de l'ús de l'escriptura sobre làmines de plom des de finals del segle V aC, pot ser un bon testimoni d'aquesta realitat canviant, observant sobretot numerals en aquestes escriptures, deduint una possible funció econòmica o administrativa. Un element que hauria contribuït a alleugerar aquest moment de crisi, ajudant a mantenir l'estabilitat social, hauria sigut el repartiment de béns de prestigi,

observant arqueològicament un gran augment de ceràmiques d'importació, sobretot basos àtics (Asensio 2019, 1113), troba fins i tot en petits jaciments com nuclis camperols, indicant un trànsit d'aquests objectes dins la mateixa societat (Sanmartí, Asensio 2005, 97).

5.5.- Testimonis d'altres intercanvis i relacions extrapeninsulars. Possible establiment de pobladors forans.

Per a ressaltar aquest trànsit d'objectes importats dins la mateixa societat, podem veure dos casos excepcionals tant per la raresa de les troballes com pels contextos on han aparegut. El primer cas és el del Mas d'en Gual (El Vendrell), on s'ha descobert una màscara grotesca de terracota, primera peça d'aquestes característiques relacionada directament amb la cultura ibèrica. Tot i la falta d'una part d'aquesta màscara, a causa d'una mala conservació, presentant trets facials desproporcionats, amb orelles i nas molt grans i la boca fent una ganyota. Aquests trets l'identifiquen com una màscara grotesca gesticulant, interpretant un caràcter apotropaic d'aquesta terracota, sent una mena d'amulet per atraure la bona sort. La segona troballa destacable va ser localitzada a Font de la Canya (Avinyonet del Penedès), sent una peça amb un relleu androcèfal. Es tracta d'una terracota, amb la meitat conservada, amb forma de cap masculí de trets orientals, els ulls esquinçats, una barbeta pronunciada i els llavis grans. Els dos jaciments mencionats són de dimensions reduïdes, interpretats com a centres especialitzats en activitats productives i artesanals. Aquest fet sorprèn, ja que les troballes descobertes correspondrien més a llocs amb una gran presència d'elits, assentaments més grans i importants (Buxeda et al. 2020, 1648-1651).

A les dues excepcionals peces de terracota mencionades se'ls hi van aplicar múltiples tècniques analítiques, entre les que s'inclouen la fluorescència per raig X i difracció de raig X, per establir la procedència i composició. Els resultats obtinguts s'han comparat amb mostres analitzades en diverses regions susceptibles de ser les productores d'aquests elements, trobant una clara relació entre la màscara grotesca del Mas d'en Gual i les troballes efectuades a la ciutat de Tharros (Sardenya). La terracota de Font de la Canya no s'ha pogut relacionar amb cap ciutat ni territori en concret. Un tret en comú entre les dues peces és la seva tradició tècnica, sent ceràmiques calcàries produïdes fent ús d'una baixa temperatura (Buxeda et al. 2020, 1652-1653).

El que resulta encara més curiós d'aquestes terracotes és que no entren dins la lògica de les transaccions comercials entre poblacions ibèriques i púniques, sent objectes extremadament rars en el context ibèric. El fet de no encaixar en els intercanvis porta a proposar la presència de petits grups de població fenícia que habitarien en comunitats autòctones, reforçant encara més les relacions entre ibers i púnics. Els nous habitants portarien amb ells objectes personals amb un valor simbòlic, com poden ser les dues troballes exposades. Aquesta hipòtesi explicaria com i perquè van arribar les terracotes als dos jaciments mencionats (Buxeda et al. 2020, 1655).

El consum del contingut de les àmfores importades es continua relacionant amb les elits socials, per la correlació arqueològica entre la troballa d'àmfores, sobretot ebusitanes, en

jaciments amb una clara presència d'aristòcrates pels objectes poc quotidians descoberts en les construccions. Tot i aquesta afirmació, existeixen dades que apunten a una distribució més generalitzada de les àmfores en els segles IV i III aC, amb una presència generalitzada d'àmfores importades al territori, sempre amb més presència en els grans assentaments. A Puig Castellar i el nucli rural de Les Guàrdies, assentaments modestos, s'ha identificat un gran pes d'aquestes importacions en relació amb el total descobert (Asensio 2019, 1114).

5.6.- L'entrada dels itàlics i la renovació competencial

El consum d'aliments importats porta a pensar en una adopció de pràctiques culinàries externes per marcar una diferència notable entre els aristòcrates i la resta de la població. Aquest canvi també pot estar relacionat a canvis en altres aspectes de la vida, mostrant un lligam amb el món exterior, fet que els hi proporcionaria prestigi social. Altres modificacions en els símbols de poder també podrien ser les cassoles mediterrànies conegudes com a *lopas* i *caccabé*, descobrint, des del segle IV aC, útils d'aquest tipus importades tant del món grec com del púnic. En aquest segle, es documenten ceràmica de cuina tant grega com púnica, com *caccabai*, *lopades* i *chytrai* (Sanmartí et al. 2009, 231). S'han trobat en diversos jaciments catalans una important quantitat d'aquests objectes de procedència cartaginesa a finals del segle III aC, relacionant aquest fet amb la presència en el territori català de guarnicions cartagineses a causa de la Segona Guerra Púnica (Sanmartí, Asensio 2005, 98). En aquest segle el canvi més destacable és la procedència de la vaixel·la fina, descendint dràsticament les ceràmiques àtiques, sent substituïdes per ceràmiques de vernís negre d'origen occidental, com les produïdes al taller de Roses, ja havent destacat la importància d'aquest jaciment anteriorment, sent el principal distribuïdor a Catalunya d'aquest tipus de vaixel·la fina. Aquest taller també és conegut per la gran producció de bols de la forma Lamboglia 27 i escudelles de la forma Lamboglia 26. En aquest segle es documenta un gran augment de bols i escudelles en el registre, els quals ocupen quasi la totalitat de la vaixel·la fina importada, assolint un 86,6% del total descobert actualment. Pel que fa a les altres importacions, es continua amb la mateixa tendència observada en l'etapa anterior (Asensio 2019, 1082-1086). L'augment d'aquests materials pot ser degut a l'accés de la gran majoria de la societat a les importacions, sent objectes que serveixen per consumir aliments sòlids i semisòlids, no aliments líquids com el vi, amb un valor més elevat. Aquesta proposta explicaria el gran augment de la demanda d'aquests objectes, sent entès com el punt àlgid de la renovació dels objectes de prestigi, objectiu perseguit per les classes dirigents per distingir-se de la població. Referent a les àmfores importades, es continua la tendència exposada en el segle anterior, amb una distribució força general, exceptuant els nuclis lacetans, ilergetes i ilercavons, portant a plantejar el valor i distinció que aquests objectes podien arribar a tenir. Aquest fet es produeix en la majoria dels casos, però s'han arribat a distingir àmfores importades d'un valor més elevat, relacionades amb nuclis de

poblament amb aristocràcia, interpretant un contingut d'una qualitat més elevada o d'una raresa especial (Asensio 2019, 1116-1119).

En el darrer quart del segle III aC, es produeixen un seguit de canvis que s'han de referenciar tenint en compte el context de conflicte en què el territori català estava immers, amb la Segona Guerra Púnica, ocasionant destruccions que només van permetre la conservació d'una part de les restes materials, per norma general, quedant conservades les de millor qualitat. Per començar, dins la ceràmica d'importació entra amb molta força les produccions d'origen itàlic. Dins la vaixel·la fina, el tipus que domina aquesta categoria és la Campaniana A, seguida per produccions del taller de Roses (Asensio 2019, 1091). El fort predomini dels bols i escudelles continua sent present, amb una gran abundància de bols de la forma Lamboglia 27ab o Lamboglia 27c i d'escudelles del tipus Lamboglia 26, Lamboglia 27B i Lamboglia 33b. Com a tipus de plat més representat en el registre arqueològic trobem els de la forma Lamboglia 23 (Asensio 2019, 1094-1095).

En el cas de les àmfores d'importació, les anomenades grecoitàliques augmenten considerablement el seu nombre, tot i que no destronen a les de procedència púnica, sumant ebusitanes i centre-mediterrànies, domina el panorama, amb una gran quantitat de peces ebusitanes T.8.1.3.1. i centre-mediterrànies T.5.2.3.1. i T.7.2.1.1. (Asensio 2019, 1097).

Les ceràmiques comunes mostren una homogeneïtat força similar, destacant lleugerament les peces de cuina cartagineses, seguida per la vaixel·la comuna ebusitana. Les cassoles i olles d'importació incrementen la seva presència superant el registre dels períodes anteriors, amb tres tipus bàsics: *caccabai* (cassoles profundes), *lopades* (cassoles baixes) i *chytra* (olla). La distribució irregular en el territori d'aquestes peces ha portat a plantejar una relació entre aquestes i els possibles contingents militars cartaginesos establerts en el territori, esmentats anteriorment, a causa de la seva presència en ubicacions molt concretes (Asensio 2019, 1100-1102).

L'acabament de la Segona Guerra Púnica, amb la victòria romana, van produir grans canvis en el panorama exposat. S'observa arqueològicament com a partir de finals del segle III aC, ascendeixen les importacions d'àmfores i vaixel·la itàlica, la qual no va parar d'augmentar durant aquesta centúria i la següent, sent la majoritària a finals del segle II aC. D'aquest fet s'interpreta una pèrdua de poder de les elits ibèriques, les quals s'integren dins de circuits d'intercanvi on no tenen poder de decisió. Els romans van inferir directament en el comerç, decidint quins eren els materials que s'importaven a la península (Sanmartí, Asensio 2005, 99).

Per finalitzar, una resta arqueològica que aporta força informació durant aquests anys de conflicte són les monedes. L'estudi detallat de les monedes d'Empúries i Marsella del període fan creure a López Sánchez de l'existència de postures 'més obertes o amb certa independència' d'aquestes ciutats, on s'identifiquen canvis de bàndols segons avança el conflicte bèl·lic, a favor dels romans (211/209 aC) (López 2010, 601): Alguns experts en numismàtica arriben a la conclusió que aquesta encunyació de monedes romanes a Empúries es va produir per cobrir les

despeses del conflicte que s'estava portant a terme. Així ho van entendre M. Campo (1997) i L. Villaronga (2000), identificant una gran producció de dracmes emporitanes des de l'arribada a Empúries de Publi Corneli Escipió, l'any 218 aC, mateix any en què el cap del pegàs, figura representativa d'Empúries gravat a la moneda, apareix modificat respecte a les produccions anteriors, encunyades l'any 241 aC, segons J. Amorós, A.M. de Guardán i L. Villaronga, diferint d'aquesta opinió Marta Campo, la qual proposa l'any 230 aC per a l'inici d'aquestes dracmes (a: Villaronga 2000, 179; López 2010, 604). Mentre aquesta població es faria càrrec de produir les monedes per cobrir els costos bèl·lics romans, Cartago Nova faria el mateix pel bàndol Cartaginès. Aquesta hipòtesi presenta dos grans problemes. El primer és que no s'ha documentat cap altre moment en la història romana en el qual una ciutat produís monedes exclusivament per pagar l'exèrcit romà, i encara menys amb una moneda forana. Aquestes monedes podrien haver estat encunyades per pagar a les tropes cíviques, les quals escollien a quin bàndol donar suport. El pressupòsit d'una encunyació monetària exclusivament dirigida al suport dels romans tampoc s'aguanta amb les evidències arqueològiques descobertes. S'han trobat dipòsits monetaris a València, Cuenca, Tànger, etc. amb dracmes emporitanes, assenyalant com no tota la producció monetària d'aquest jaciment va ser dirigida cap als romans (López 2010, 602-603).

Una concepció assumida historiogràficament i que ha perdurat en el temps ha sigut l'adhesió d'Empúries i Marsella a la causa romana. A l'inici del conflicte aquestes dues poblacions mostren un caràcter enfocat a donar suport als cartaginesos. No va ser fins a la derrota de Cartago Nova, el 209 aC, fet que va provocar un canvi en el curs de la guerra a favor dels romans, quan Empúries i Marsella van decidir donar suport a aquesta potència. Les monedes emporitanes encunyades en aquest any i en els posteriors van tenir l'objectiu de pagar a les tropes del nord-est peninsular que es van aliar amb els romans (López 2010, 612-613). Sí la hipòtesi de López és certa, això ens permetria conèixer fins a quin punt la influència púnica sobre el territori va perdurar en el temps.

6.- Conclusions

Tal com ha quedat reflectit en el treball, actualment encara no ha pogut ser desxifrada l'escriptura ibèrica, problema que podria ser resolt amb més troballes, sobretot amb la descoberta d'algun text bilingüe on s'exposés el mateix text en llengua ibèrica i en una altra llengua coneguda, tal com va passar amb la Pedra de Rosetta, ajudant a desxifrar els jeroglífics egipcis. De la mateixa manera, l'origen de l'escriptura ibèrica continua sent una incògnita, amb dues principals hipòtesis enfrontades. Per un cantó, els que interpreten una creació al sud-est peninsular, arribant amb posterioritat a les zones de més cap al nord resseguint la costa mediterrània, establint una direccionalitat sud-nord, mentre que per l'altre costat existeix la visió que proposa el contrari, una expansió nord-sud, sent el punt d'origen de l'escriptura ibèrica l'actual Catalunya, on s'han descobert les troballes arqueològiques més antigues amb restes d'aquesta escriptura. A més

d'aquest debat, la relació entre la llengua ibèrica i el basc ha sigut un tema que ha tornat a revifar en els últims anys, mostrant posicions partidàries d'un possible préstec, o relació entre ambdues. Les fonts antigues que parlen sobre la realitat peninsular en temps dels ibers no es posen d'acord en molts punts, amb autors que es contradiuen a si mateixos en les seves obres i confusions en la terminologia de les paraules, com el mateix terme Ibèria, portant a pensar en una realitat molt més complexa de la que les primeres fonts arcaïques presenten, segurament a causa del desconeixement dels autors clàssics vers la Península, la visió mitològica que controlava la seva realitat i la seva pròpia manera d'entendre el Món conegut per aquests, situant-se en el centre d'aquest. El fet d'establir la Península com un dels territoris on diverses històries mitològiques van succeir, ressaltant les grans riqueses disponibles en aquesta zona, va servir de reclam per mercaders i pobladors que volien enriquir-se, contribuint a un major contacte amb els pobles autòctons.

Com queda reflectit en l'últim punt, s'observa una evolució en el paper atorgat a les poblacions iberes en el tema del comerç, sent considerades com uns simples compradors sense poder de decisió pels primers estudiosos i com uns compradors amb decisió pròpia, que estableixen una demanda que afecta als productors i comerciants que portaven les importacions a la Península, pels autors actuals que estudien el tema, donant molta més importància als consumidors. Les troballes arqueològiques ens mostren unes societats canviant i diferents entre elles dins el territori considerat ibèric. Com s'ha mencionat, en el territori nord-est peninsular es documenten uns contactes amb mercaders fenicis, molt anterior a l'arribada dels focues, atorgant una gran importància a les primeres importacions, sent una de les grans causes que van ajudar a la conformació de classes dirigents a partir del repartiment d'aliments amb la resta de la població. Aquesta gran influència no ha sigut remarcada fins fa pocs anys, a causa dels prejudicis i consideracions ja esmentats.

Sorpren el fet d'interpretar a les societats ibèriques com les úniques del Mediterrani que van fabricar àmfores sense el propòsit exclusiu de realitzar el transport marítim, gràcies a la seva forma dissenyada per l'emmagatzematge eficient en les embarcacions. Canviant aquest ús principal, pel de recipient que reflecteix el lloc de procedència i el seu contingut a partir de la forma que presenta, servint per als intercanvis interregionals, dins el mateix territori.

Entendre Empúries com el gran aliat dels grecs i posteriorment romans, queda en dubte amb l'estudi de les monedes emporitanes, mostrant un suport més propens al bàndol fenici-púnic en els primers anys de la segona Guerra Púnica, canviant a favor dels romans en veure la imminent derrota dels cartaginesos.

7.- Bibliografia

- ARANEGUI GASCÓ, C. (Ed.) (1998). Los iberos. Príncipes de Occidente. Las estructuras del poder en la sociedad ibérica. *Actas del Congreso Internacional*, Saguntum Extra-1, Valencia.
- ARANEGUI GASCÓ, C. (2012). *Los iberos ayer y hoy. Arqueologías y culturas*. Madrid: Marcial Pons Historia.
- ARANEGUI GASCÓ, C. (2015). Identidades ibéricas, in: *Contacts et acculturations en Méditerranée occidentale: Hommages à Michel Bats* [en línea]. Aix-en-Provence: Publications du Centre Camille Jullian. Disponible en Internet: <http://books.openedition.org/pccj/4251>. DOI: <https://doi.org/10.4000/books.pccj.4251>.
- ARRIBAS, A. (1976). *Los Iberos*. Barcelona.
- ASENSIO, D. (2019). *Economia i societat dels pobles ibèrics de l'àrea catalana a través de l'estudi dels conjunts ceràmics (segles VI-II aC)* [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat de Barcelona. URI: <http://hdl.handle.net/2445/171830>.
- BOSCH GIMPERA, P. (1915). *El problema de la cerámica ibérica* (Comisión de Investigaciones Paleontológicas y Prehistóricas 7). Madrid: Museo Nacional de Ciencias Naturales.
- BOSCH GIMPERA, P. (1932). *Etnología de la Península Ibérica*. Barcelona: Editorial Alpha.
- BUXEDA et al. (2020) = BUXEDA I GARRIGÓS, J., MADRID I FERNÁNDEZ, M., MIGUEL GASCÓN, E., ASENSIO I VILARÓ, D., JORNET I NIELLA, R., LÓPEZ REYES, D., MORER DE LLORENS, J. 2020. Hallazgo de una máscara púnica y un relieve androcéfalo en el mundo ibérico septentrional. Estudio arqueométrico, contexto e interpretación, a: CELESTINO PÉREZ, S., RODRÍGUEZ GONZÁLEZ, E. (Eds.) *Un viaje entre el Oriente y el Occidente del Mediterráneo. Actas IX Congreso Internacional de Estudios Fenicios y Púnicos. 22-216 de Octubre de 2018, Mérida 2018 (Extremadura, España) / A Journey between East and West in the Mediterranean. Proceedings IX International Congress of Phoenician and Punic Studies (MYTRA, Monografías y Trabajos de Arqueología. Instituto de Arqueología, Mérida (CSIC-Junta de Extremadura). Número 5). Volumen IV. Mérida: Emerita,1647-1658.*
- CAMPO, M. (1997). Capítulo I. La moneda griega y su influencia en el contexto indígena. El siglo III hasta la Segunda Guerra Púnica, a: C. ALFARO, A. ARÉVALO, M. CAMPO, F. CHAVES, A. DOMÍNGUEZ, P.P. RIPOLLÈS (Eds.) *Historia monetaria de Hispania Antigua*. Madrid: Jesús Vico, S.A. Editores, 29-49.
- CEBRIÁ, A. (1999). Lluís Pericot i García (1899-1978): eclecticisme, sociabilitat i bonhomia. Valoració, des del present, d'una figura clau de l'arqueologia i de la prehistòria de la meitat del segle xx, *Pyrenae* 30, 9-14. URL: <https://raco.cat/index.php/Pyrenae/article/view/145036>.
- CELESTINO, S., LÓPEZ-RUIZ, C. (2016). *Tartessos and the phoenicians in Iberia*. Oxford: Oxford University Press = CELESTINO, S., LÓPEZ-RUIZ, C. 2020. *Tarteso y los fenicios de occidente*. Córdoba: Almuzara.
- CORTADELLA, J. (2003). *Pere Bosch-Gimpera. Etnología de la Península Ibérica*. Barcelona: Urgoiti Editores.
- CORTADELLA, J. (2013). L'aportació de Joan Maluquer de Motes a la Historia de España de R. Menéndez Pidal Una visió historiogràfica, *Revista d'arqueologia de Ponent* 23, 305-22, URL: <https://raco.cat/index.php/RAP/article/view/283577>.

- CRUZ-ANDREOTTI, G. (1995). La península Ibérica en los límites de la Ecúmene: en caso de Tartesos. *Polis, Revista de ideas y formas políticas de la Antigüedad Clásica* 7, 39-75.
- CRUZ-ANDREOTTI, G. (2002). Iberia e iberos en las fuentes histórico-geográficas griegas: una propuesta de análisis. *Mainake* 24, 153-180.
- CRUZ-ANDREOTTI, G. (2019). Xenofobia y racismo: el punto de vista de la geografía antigua, a: F. MARCO SIMÓN, F. PINA POLO, J. REMESAL RODRÍGUEZ (eds.) *Xenofobia y racismo en el mundo antiguo* (Col·lecció Instrumenta 64). Barcelona: Universitat de Barcelona, 137-154.
- DE HOZ, J. (2001). Algunas reflexiones sobre fronteras étnicas y lingüísticas. a: L. BERROCAL, PH., GARDES (Eds.). *Entre Celtas e Iberos. Las poblaciones protohistóricas de las Galias e Hispania*. Madrid: Real Academia de la Historia y Casa de Velázquez, 77-88.
- DE HOZ, J. (2009). El problema de los límites de la lengua ibérica como lengua vernácula. *Acta Palaeohispanica* 9, 413-433.
- DIETLER, M. (1990). Driven by drink, the role of drinking in the political economy and the case of Early Iron Age France. *Journal of Anthropological Archaeology* 9, 352-406.
- DIETLER, M. (1994). Our ancestors the Gauls: archaeology, ethnic nationalism, and the manipulation of Celtic identity in modern Europe. *American Anthropologist* 96(3), 584-605.
- DOMÍNGUEZ, A.J. (1983). Los terminos "Iberia" e "Iberos" en las fuentes grecolatinas: estudio acerca de su origen y ámbito de aplicación. *Lucentum* 2, 203-224. DOI: <https://doi.org/10.14198/LVCENTVM1983.2.10>
- FERRER, J. (2013). Los problemas de la hipótesis de la lengua ibérica como language vehicular. *Real Acadèmia de Cultura Valenciana: Secció de estudis ibèrics "D. Fletcher Valls"*. (Estudios de lenguas y epigrafía antiguas – ELEA 13) (Ejemplar dedicado a: XXVIII Seminario de Lenguas y Epigrafía Antiguas), 115-158.
- FLETCHER, D. (1960). Problemas de la cultura ibérica. Parte primera de La Bastida de les Alcuses, *Trabajos Varios del SIP* 22. València: FEDSA.
- FRANKESTEIN, S., ROWLANDS, M. (1978). The internal structure and regional context of Early Iron Age society in south-western Germany. *Bulletin of the Institute of Archaeology* 15, 73-112.
- Fundación "La Caixa". (1998). *Els Ibers, prínceps d'Occident*. Barcelona: Fundació Caixa d'Estalvis de Barcelona.
- GARCÍA Y BELLIDO, A. (1967). *Veinticinco estampas de la España Antigua*. Madrid: Austral.
- GARCÍA Y BELLIDO, A. (1968). *España y los españoles hace dos mil años* (Colección Austral 515). Madrid: Espasa Calpe.
- GRACIA ALONSO, F. (coord.) (2008). *De Iberia a Hispania*. Madrid: Ariel.
- GRACIA ALONSO, F. (2011). Pere Bosch Gimpera. Deconstruyendo un mito para establecerlo de nuevo. *Cercles: revista d'història cultural* 14, 173-200. URL: <https://raco.cat/index.php/Cercles/article/view/246288>.
- GRACIA ALONSO, F., MUNILLA CABRILLANA, G. (2000). *El Llibre dels ibers: viatge il·lustrat a la cultura ibèrica*. Barcelona: Signament.

- GRACIA ALONSO, F., VILANOVA, F., FULLOLA I PERICOT, J.M. (2002). *58 anys i 7 dies. Correspondència de Pere Bosch Gimpera a Luís Pericot (1919-1974)*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- GUERRERO, V., MIRÓ, J., RAMON, J. (1991). El precio de Binisafuller, mercante púnico del siglo III aC. *Meloussa*, 2, 9-30.
- JACOB, P. (1985). Le rôle de la ville dans la formation des peuples ibères. *Mélanges de la Casa de Velázquez* 21, 19-56.
- LEBRETON et al. (2020) = LEBRETON, S., DE LA FUENTE, D., ALBALADEJO VIVERO, M., SCHNEIDER, P. 2020. Non Sufficient Orbis. *Geografía histórica y mítica en la antigüedad*. Madrid: Dykinson.
- LÓPEZ SÁNCHEZ, F. (2010). Dracmas ampuritanas y marselleses acuñadas para Cartago (218-211/209 a.C.). *Mainake* 32:1, 601-617
- MALUQUER DE MOTES I NICOLAU, J. (1947). *Historia de España*, t. I (1), a: R. MENÉNDEZ PIDAL (dir.). Madrid: Espasa Calpe.
- MASCORT, M., SANMARTI, J., SANTACANA, J. (1991). *El jaciment protohistòric d'Aldovesta (Benifallet) i el comerç fenici arcàic a la Catalunya meridional*. Tarragona: Inst. Est. Tarraconenses R. Berenguer IV.
- MONCUNILL, N. (2007). *Lèxic d'inscripcions ibèriques (1991-2006)*. [tesi doctoral]. Barcelona: Universitat de Barcelona. URL: <http://hdl.handle.net/10803/1719>.
- MONTENEGRO, A. (1976). *Historia Antigua de España*. Madrid.
- NENCI, G. (1990). L'Occidente 'barbarico', a: G. NENCI, O. REVERDIN (eds.) *Hérodote et les peuples non grecs: neuf exposés suivi de discussions* (Entretiens sur l'Antiquité classiques 35). Vandoeuvres-Genève: Fondation Hardt, 301-318.
- PADRÓ et al. (1998) = PADRÓ, J., PREVOSTI, M., ROCA, M., SANMARTÍ, J. (eds.) *Homenatge a Miquel Tarradell* (Estudis Universitaris Catalans 29). Barcelona: Curial Edicions Catalanes.
- PARIS, P. (1903). *Essai sur l'art et l'industrie de l'Espagne primitive*. Paris: Ernest Leroux, Éditeur.
- PÉREZ GONZÁLEZ, J.(2021). La Península Dorada. Fuentes literarias para el estudio de los recursos auríferos de *Iberia/Hispania*, a: A. GRZELAK-KRZYMIAŃSKA, M. JUDYTA WOŹNIAK (eds.) *Rzym a Półwysep Iberyjski. Inspiracje i powiązania na przestrzeni dziejów / Roma y la Península Ibérica. Inspiraciones y vinculaciones a través de los siglos* (Manufactura Hispánica Lodziense 12). Łódź–Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego 101-114.
- PERICOT GARCÍA, LL. (1942). *Historia de España. gran historia general de los pueblos hispanos T. I, Épocas primitiva y romana*. Barcelona: Instituto Gallach.
- PRESEDO, F. (1980). Pueblos ibéricos. *Historia de España Antigua. I. Protohistoria*. Madrid.
- RAMON, J. (1981a). *La producción anfórica púnico-ebusitana*. Eivissa.

- RAMON, J. (1981b). *Ibiza y la circulación de las ánforas fenicias y púnicas en el Mediterráneo Occidental* (Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza 5). Eivissa: Ministerio de Cultura, Dirección General de Bellas Artes, Archivos y Bibliotecas.
- ROCA RICART, R. (2001). *Teodoro Llorente Olivares, Escritos Políticos*. València: Institució Alfons el Magnànim.
- RUIZ RODRÍGUEZ, A., MOLINOS MOLINOS, M. (1993). *Los iberos: análisis arqueológico de un proceso histórico*. Barcelona: Crítica.
- SANMARTÍ, J. (2009a). Dels estats arcaics a la romanització: una perspectiva històrica i evolutiva sobre els ibers, *Catalan Historical Review* 2, 145-160. DOI: 10.2436/20.1000.01.29.
- SANMARTÍ, J. (2009b). From the archaic states to romanization: a historical and evolutionary perspective on the Iberians. *Catalan historical review* 2, 9-32. DOI: 10.2436/20.1000.01.21 · ISSN: 2013-407X.
- SANMARTÍ, J. (2014). L'Estat del coneixement sobre la cultura ibèrica a Catalunya, *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics* 25, 227-260. DOI: 10.2436/20.1001.01.131.
- SANMARTÍ, J., ASENSIO, D. (2005). Fenicis i púnics al territori de Catalunya: cinc segles d'interacció colonial. *Fonaments. Prehistòria i món antic als països catalans* 12, 89-105.
- SANMARTÍ, J., SANTACANA, J. (2005). *Els Ibers del Nord*. Barcelona: Rafael Dalmau.
- SANMARTÍ et al. (2009) = SANMARTÍ, J., ASENSIO, D., BELARTE, M^a.C., NOGUERA, J. 2009. Comerç colonial, comensalitat i canvi social a la protohistòria de Catalunya. *Citerior* 5, 219-238. URL: <http://hdl.handle.net/2072/261899>.
- SANPERE I MIQUEL, S. (1981). Contribución al estudio de los monumentos megalíticos ibéricos. *Revista de Ciencias Históricas* 2, 434-519.
- SUREDA CARRIÓN, N. (1988). Sugerencias para una metodología etnográfica en el campo de la Península Ibérica. *Zainak. Cuadernos de Antropología-Etnografía* 6, 53-62.
- TARRADELL, M. (1961). *Els grecs a Catalunya*. Barcelona.
- TARRADELL, M. (1980). *Primeras Culturas. Historia de España*. Barcelona: Labor.
- TARRADELL, M. (1982). *Les arrels de Catalunya*. Barcelona: Vicens Vives.
- TARRADELL, M. (1998). Bosch Gimpera, Pere, a: VV. AA. *Gran Enciclopedia Catalana*, vol. V. Barcelona: Enciclopedia catalana. 254-255
- TARRADELL, M., FONT, M. (1975). *Eivissa Cartaginesa*. Barcelona: Barcelona Curial.
- THOMPSON et al. (2020) = THOMPSON, B., ROBERTS, S.G., LUPYAN, G. 2020. Cultural influences on word meanings revealed through large-scale semantic alignment. *Nat Hum Behav* 4, 1029-1038. DOI: <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0924-8>.
- VELAZA, J. (2006). Lengua vs. cultura material: el (viejo) problema de la lengua indígena de Catalunya, a: M.C. BELARTE, J.SANMARTÍ (Eds.) *De les comunitats locals als estats arcaics: la formació de les societats complexes a la costa del Mediterrani occidental. Homenaje a Miquel Cura, Actes de la III Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell* (Col·lecció Arqueo Mediterrània 9), 273-280. Barcelona: Universitat de Barcelona.

VILLARONGA, L. (2000). *Les monedes de plata d'Emporion, Rhode i les seves imitacions. Del principi del segle III aC fins a l'arribada dels romans el 218 aC*. Barcelona: Societat catalana d'estudis numismàtics, Institut d'Estudis catalans.